

Monitor Racisme & Extremisme

DERADICALISEREN IN DE PRAKTIJK

Froukje Demant, Willem Wagenaar en Jaap van Donselaar

ANNE FRANK STICHTING | ONDERZOEK EN DOCUMENTATIE
UNIVERSITEIT LEIDEN | DEPARTEMENT BESTUURSKUNDE

PALLAS PUBLICATIONS

Monitor Racisme & Extremisme

Monitor Racisme & Extremisme

DERADICALISEREN
IN DE PRAKTIJK

.....

Froukje Demant

Willem Wagenaar

Jaap van Donselaar

Anne Frank Stichting | Onderzoek en Documentatie
Universiteit Leiden | Departement Bestuurskunde

PALLAS PUBLICATIONS

Omslagfoto

Bij een extreemrechtse demonstratie heeft de politie bepaald dat beledigende symbolen niet getoond mogen worden, waaronder het cijfer '88'. Dat getal staat in extreemrechtse kringen voor 'Heil Hitler'.

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Amsterdam
Vormgeving binnenwerk: Maedium, Utrecht

ISBN 978 90 8555 010 5
e-ISBN 978 90 4851 093 1
NUR 747

© Anne Frank Stichting / Amsterdam University Press,
Amsterdam 2009

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of openige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

1	Inleiding • 7
2	Achtergronden en opzet van het experiment • 10
2.1	Extreemrechts in Nederland: stand van zaken • 10
2.2	Noties over deradicalisering • 12
2.3	Buitenlandse ervaringen met deradicaliseringsprojecten • 15
2.3.1	Noorwegen • 16
2.3.2	Zweden • 16
2.3.3	Duitsland • 17
2.4	Toepassing in Nederland • 18
2.5	Opzet van een deradicaliseringspilot • 20
2.5.1	Uitgangspunten • 20
2.5.2	Aanpak • 22
2.5.3	Methoden van onderzoek • 23
3	Winschoten • 24
3.1	Situatieschets • 24
3.1.1	Extreemrechts in Winschoten • 24
3.1.2	Bestaand beleid en probleemonderkenning door gemeente • 26
3.2	Implementatie en uitvoering • 27
3.2.1	Doelstellingen • 27
3.2.2	Implementatie van de pilot • 28
3.2.3	Uitvoering van de pilot • 31
3.3	Resultaten: het individuele niveau • 37
3.3.1	De beginsituatie van de jongeren uit de doelgroep • 38
3.3.2	De eindsituatie van de jongeren uit de doelgroep • 39
3.3.3	Analyse: invloed van de pilot • 40
3.4	Resultaten: het groepsniveau • 46
3.4.1	De beginsituatie van de rechtsradicale groep • 47
3.4.2	De eindsituatie van de rechtsradicale groep • 47
3.4.3	Analyse: invloed van de pilot • 48
3.5	Slotbeschouwing • 49

4 Eindhoven • 54

- 4.1 Situatieschets • 54
 - 4.1.1 Extreemrechts in Eindhoven • 54
 - 4.1.2 Probleemonderkenning • 55
 - 4.1.3 Bestaand beleid • 56
- 4.2 Invoering van het project • 57
 - 4.2.1 Structuur • 58
 - 4.2.2 Zoektocht naar een doelgroep • 58
 - 4.2.3 Plan van aanpak • 63
 - 4.2.4 Samenwerking met ketenpartners • 63
 - 4.2.5 Samenwerking met FORUM • 65
- 4.3 Slotbeschouwing • 66

5 Tot slot: conclusies, reflectie en lessen • 70

- 5.1 Nederlandse experimenten • 71
- 5.2 Een vergelijking • 72
 - 5.2.1 Doelstellingen • 72
 - 5.2.2 Lokaal bestuur • 73
 - 5.2.3 Benadering van de doelgroep • 75
 - 5.2.4 Omvang van de gemeente • 76
- 5.3 Deradicaliseren in de praktijk • 77
- 5.4 Lessen voor de toekomst • 79

Noten • 83

Over de auteurs • 89

Over het project *Monitor Racisme & Extremisme* • 90

I Inleiding

De problematiek van racistische en extremistische uitingen onder jongeren heeft omstreeks 2004 en vooral na de moord op Theo van Gogh – 2 november 2004 – een hoge vlucht genomen. Ook in 2005 hebben zogenoemde ‘Lonsdalejongeren’ vrijwel dagelijks in de publicitaire belangstelling gestaan.¹ Niet zelden ging de aandacht daarbij uit naar interetnische confrontaties.² Deze vorm van geweld is in de periode van 2002 tot 2006 gestaag toegenomen en dit was voor een belangrijk deel toe te schrijven aan het opkomende verschijnsel ‘Lonsdalejongeren’.

Van diverse zijden is getracht aan de problematiek van extreemrechtse jongerengroepen het hoofd te bieden. In Nederland was er vóór de opkomst van het Lonsdalevraagstuk weinig ervaring opgedaan met specifiek beleid dat op extreemrechtse jongeren gericht is. Begrijpelijk, want de problematiek was relatief kleinschalig. In landen waar men gedurende langere tijd te maken heeft gehad met veel grotere aantallen extreemrechtse jongeren dan in Nederland, is vanzelfsprekend ook meer ervaring opgedaan. Naast vormen van aanpak die ook in Nederland reeds lang bekend zijn – zoals repressieve en educatieve – leidde een nadere blik op in het buitenland opgedane ervaringen tot een nieuw element: de zogenoemde ‘Exit’-initiatieven. Deze initiatieven hebben als gemeenschappelijk doel om rechtsextremisten op enigerlei wijze te assisteren bij het verlaten van de extreemrechtse kringen waarin zij verkeren, anders gezegd: het stimuleren van *deradicalisering*.³

Op basis van deze inzichten werd een experimenteel project geïnitieerd dat in 2007 en 2008 in de gemeentes Eindhoven en Winschoten werd uitgevoerd. Het doel van dit experiment was om te bezien of deradicaliseringsprojecten, zoals die in Duitsland en Scandinavië bestonden, ook in Nederland toepasbaar zijn. De *pilots* werden uitgevoerd door de gemeentes zelf, waarbij FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, het landelijke projectleiderschap op zich had genomen. Daar het wenselijk werd geacht om bij het initiëren van een deradicaliseringsprogramma vanaf het begin aandacht aan evaluatie van de voortgang en resultaten te besteden, is aan de pilot een monitoronderzoek verbonden dat is uitgevoerd door de Universiteit Leiden en de Anne Frank Stichting in het kader van de *Monitor Racisme & Extremisme*.⁴ Doel van het onderzoek is de bestudering van het verloop van beide projecten in de hoop

daaruit lessen te kunnen trekken voor verdere toepassing van gestimuleerde deradicalisering in Nederland.

Het centrale thema in ons monitoronderzoek naar de deradicaliseringspilot is uiteraard nauw verbonden met het thema van het experiment zelf: het realiseren van een nieuwe en aanvullende aanpak om individuele rechtsextremistische jongeren te deradicaliseren. Voordat we de experimenten in de twee gemeentes behandelen, gaan we in een volgend hoofdstuk eerst in op de relevante achtergronden en uitgangspunten, zoals extreemrechts in Nederland, buitenlandse ervaringen met deradicaliseringsprogramma's, en de uitgangspunten voor de pilot, zoals de vraag wanneer er precies sprake is van deradicalisering. Tenslotte besteden we aandacht aan de methoden van onderzoek.

In de twee daaropvolgende hoofdstukken komen de experimenten in Winschoten en Eindhoven aan bod: hoe werd een deradicaliseringsaanpak gerealiseerd en wat waren de resultaten? In het laatste hoofdstuk worden de uitkomsten van de pilots in beide plaatsen vergeleken en besproken. Ook komt de vraag aan bod die hierboven al werd genoemd: hoe nu verder met gestimuleerde deradicalisering in Nederland?

Zoals bij veel onderzoek dient evenwicht te worden gezocht tussen betrokkenheid en distantie. Tot onze 'betrokkenheid' behoort een welwillende houding ten opzichte van het experimenteren met deradicalisering als zodanig, een houding die een voortvloeisel is van eerdere, verkennende onderzoeken die wij op dit terrein hebben gedaan en waaraan wij de aanbeveling hebben verbonden om te experimenteren met implementatie. Maar om de voor wetenschappelijk onderzoek benodigde distantie te kunnen betrachten hebben wij gepaste afstand gehouden van de uitvoeringszijde, die bij FORUM en de twee gemeentes lag. Naast de onderzoekstaak is ons team betrokken geweest bij de kennisoverdracht aan de betrokken professionals.

Het deradicaliseringsexperiment alsmede het daartoe behorende monitoronderzoek zijn tot stand gekomen met financiële ondersteuning van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, het ministerie van Justitie/Dienst Coördinatie Integratie Minderheden (DCIM) (later overgegaan in de Directie Inburgering en Integratie (DI&I) van Wonen, Wijken en Integratie) en de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb). Vanaf het begin is rekening gehouden met de

mogelijkheid om gestimuleerde deradicalisering mettertijd ook te richten op islamitische radicalen. Vanwege de wetenschappelijke expertise op het gebied van islamitisch radicalisme is het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES, Universiteit van Amsterdam) als adviseur bij het deradicaliseringsexperiment betrokken geweest.

Ten slotte een opmerking over de terminologie. De begrippen radicalisme en radicalisering zijn in Nederland volop in gebruik geraakt. Het komt vandaag de dag voor dat rechtsradicalisme gehanteerd wordt daar waar eerder wellicht de aanduiding rechtsextremisme zou zijn gebruikt. Men kan van mening verschillen over de vraag of radicalisme en extremisme identieke dan wel verschillende begrippen zijn. Hier zal deze discussie niet worden gevoerd of weergegeven. In deze studie worden rechtsextremisme en rechtsradicalisme als hetzelfde beschouwd en als synoniemen gehanteerd.

2 Achtergronden en opzet van het experiment

Een nieuw probleem, een nieuwe aanpak, maar hoe dan? Zo zou je in een notendop de achtergrond van de experimentele deradicaliseringsaanpak kunnen weergeven. Achtereenvolgens komen aan de orde: extreemrechts in Nederland, noties over deradicalisering, buitenlandse ervaringen, lessen voor Nederland, toepassing in Nederland en de opzet van de deradicaliseringspilot.

2.1 Extreemrechts in Nederland: stand van zaken

Na de parlamentsverkiezingen van 1998 verdwenen de laatste drie vertegenwoordigers van de extreemrechtse Centrumstroming uit de Tweede Kamer.⁵ Onder hen was de leider van de Centrumdemocraten (CD), Hans Janmaat. In datzelfde jaar werd een andere extreemrechtse partij, de CP'86, verboden na een uitspraak van de rechtbank in Amsterdam. Door verkiezingsnederlagen en repressief overheidsoptreden was de rol van extreemrechtse politieke partijen grotendeels uitgespeeld. In 2001 diende de Leefbaar/LPF-stroming met Pim Fortuyn zich aan. Die stroming werd destijds regelmatig in verband gebracht met 'extreemrechts', 'racisme' en 'fascisme'.⁶ Hetzelfde geldt voor 'fortuynistische nakomelingen' als Geert Wilders en de PVV.⁷

Tegelijkertijd met de opkomst van het fortuynisme, kort na de millenniumwisseling, deed zich een belangrijke andere ontwikkeling voor: explosieve groei van extreemrechtse 'straatvarianten' in de vorm van diffuse netwerken van jongeren met een meer of minder uitgesproken racistische en extreemrechtse oriëntatie.⁸ In deze netwerken, vaak vriendengroepen, vormde de gabbercultuur ('Lonsdalers') een van de bindende elementen. Het verschijnsel van deze groepen leidde tot veel discussie, onder andere over de mate van rechtsextremisme, het racistische gehalte, de ideologische diepgang, het verband met meer algemene jeugdcriminaliteit en de banden met de meer georganiseerde vormen van rechtsextremisme.⁹

Het fenomeen 'Lonsdalers' raakte verweven met hinder, overlast en criminaliteit. In een aantal gevallen waren er overlappingsen met *racistische* en *extreemrechtse* hinder, overlast en criminaliteit. Zo waren er tal van interetnische confrontaties waarbij groepen extreemrechtse gabbers

betrokken waren.¹⁰ Overigens gold die betrokkenheid zowel hun daderschap ten opzichte van allochtone jongerengroepen als hun slachtoferschap van agressie van de zijde van allochtone jongerengroepen. Zo beschouwd vertoonde het Lonsdalevraagstuk een overlapping met het bredere probleem van interetnische spanningen tussen jongeren in publieke domeinen.

De diversiteit van het ‘Lonsdalevraagstuk’ werd niet alleen zichtbaar in de uitingsvormen, maar werd ook weerspiegeld in de reacties die al evenzeer gevarieerd waren. Terwijl de één een uiterst gevaarlijke neonazigroep meende te ontwaren, zag de ander slechts een verschijnsel dat van alle tijden was: een groep jongeren die wat problemen veroorzaakte. Deze uiteenlopende percepties, ofwel verschillende ‘definities van de situatie’ leidden tot navenant krachtige dan wel zwakke vormen van respons van overheden.¹¹

Vanaf 2001 namen de problemen rond extreemrechtse ‘Lonsdalers’ (gabbers) in omvang en betekenis toe om vervolgens – na de moord op Theo van Gogh eind 2004 – in een stroomversnelling terecht te komen. Extreemrechtse jongeren waren betrokken bij een reeks van racistische (gewelddadige) incidenten die volgden op de moord op Van Gogh, hetgeen door de nieuwsmedia breed werd uitgemeten. De publicitaire aandacht voor dit verschijnsel mag dan enigszins zijn weggeëbd, het vraagstuk heeft niet aan actualiteit ingeboet. Nog steeds gaat het vermoedelijk om enkele duizenden meer of minder racistisch, rechtsextremistisch georiënteerde jongeren.

Vanuit de extreemrechtse gabberscene vinden ook processen van verdere radicalisering plaats. Er zijn de laatste jaren diverse neonazigroepen ontstaan die hun oorsprong vinden in deze kringen. In vergelijking met de extreemrechtse Lonsdalers zijn deze groepen hechter georganiseerd en is er sprake van een meer uitgesproken extreemrechtse (lees: nationaal-socialistische) ideeënwereld, waarin het gebruik van geweld vaak als gerechtvaardigde actiemethode geldt. Op deze wijze heeft bijvoorbeeld de Nederlandse tak van de skinheadorganisatie Blood & Honour een krachtige impuls gekregen.¹²

Het beeld van rechtsextremisme in Nederland in de laatste jaren verschilt dus aanzienlijk met dat van tien, vijftien jaar geleden, toen het vooral om de ‘Centrumstroming’ ging. De toentertijd bestaande situatie

drukte een stempel op de aanpak van extreemrechtse problematiek: de overheid richtte zich primair – en voornamelijk repressief – op de georganiseerde verbanden, dat wil zeggen op extreemrechtse partijen, hun leiders en hun aanwezigheid in democratisch gekozen organen. De aanpak van toen sluit niet aan op de problemen rond diffuse extreemrechtse jongeren-netwerken die een lage organisatiegraad kennen. Hoe een aanpak van deze nieuwe problemen eruit moet zien is echter niet zonder meer duidelijk.

Onderkenning van de betekenis en dreiging van hedendaagse vormen van rechtsextremisme is uiteraard een eerste vereiste. Toenemende onderkenning van deze problemen, vooral op lokaal niveau, maar ook de grote zorgen over islamitisch radicalisme, zorgden de afgelopen jaren voor een snel groeiende aandacht voor processen van radicalisering. Geleidelijk aan werden daarnaast ook steeds vaker vragen gesteld over het omgekeerde proces: *deradicalisering*: Waarom distantiëren personen zich van eerder beleden radicale ideeën of activiteiten, hoe verlopen dergelijke processen en kan daarbij ondersteuning of stimulering plaatsvinden?

2.2 Noties over deradicalisering

Om bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden, is het van belang om het individuele proces van deradicalisering onder de loep te nemen. Wat voor factoren spelen een rol in dit proces en kunnen die factoren worden beïnvloed?

De Noorse antropoloog Bjørgo deed onderzoek naar *entry* en *exit* van jongeren in Noorse, Zweedse en Deense extreemrechtse formaties.¹³ De door Bjørgo onderzochte jongeren bleken bij het toetreden tot extreemrechtse groepen zelden ideologische motieven te hebben voor hun stap. Er was weliswaar vaak sprake van een vage xenofobe oriëntatie, maar niet van uitgesproken racistische opvattingen. Overwegingen om tot een extreemrechtse groep toe te treden lagen veeleer in de sfeer van bescherming tegen de dreiging van andere (bijvoorbeeld allochtone) jongeren of om te voorzien in een vriendenkring. Anderen traden toe om een problematische thuissituatie te ontvluchten, of louter uit behoefte aan spanning en sensatie. Bij een langer verblijf in de groep raakten jongeren daar ook meer in geworteld. Zij bleven bij de groep vanwege hun behoefte aan

vriendschap, een bepaalde identiteit en veiligheid. Ook werden zij meer ideologisch gevormd. Bij een langer verblijf neemt ook de kans toe dat jongeren bij gewelddadige confrontaties met anderen betrokken raken. Zowel ‘succesvolle’ confrontaties, zoals een overwinning op tegenstanders en publicitaire aandacht, als nederlagen (zoals arrestaties) kunnen de samenhang van de groep versterken en daardoor het verlaten van de groep belemmeren. Door betrokkenheid bij harde acties en politiecontacten wordt het steeds moeilijker om – harmonieuze – betrekkingen met de buitenwereld te onderhouden. Vaak worden deze betrekkingen zelfs geheel verbroken, hetzij door de betrokkene zelf, hetzij door de buitenwereld. Hoe langer in de groep, des te negatiever het stigma en des te moeilijker het uittreden.

Bjørgo onderscheidt drie soorten factoren die een rol spelen bij het verlaten van een extreemrechtse groepering: *push*-, *pull*- en *weerhoudende* factoren. *Push*-factoren zijn de negatieve krachten en omstandigheden die het onaantrekkelijk maken om in de groep te blijven. Een *push*-factor is bijvoorbeeld dat de betrokkene van gedachten kan veranderen, in moreel of in politiek opzicht. *Pull*-factoren zijn de positieve factoren die een andere omgeving dan de rechtsextremistische aantrekkelijk maken. Een *pull*-factor is bijvoorbeeld dat in de ogen van de betrokkene het ‘gewone’ leven op een gegeven moment toch aantrekkelijker lijkt. *Weerhoudende factoren* zijn de factoren die het moeilijk maken om de groep te verlaten. Deze factoren spelen vooral bij personen van wie de extreemrechtse identiteit bekend is en die relatief lang in de groep verblijven. De banden met familie en buitenwereld zijn vaak geheel verbroken. En zonder de groep vreest de betrokkene dat hij voor zijn veiligheid geheel op zichzelf is aangewezen.

Recent hebben Demant et al., die onderzoek deden naar deradicaliseringsprocessen van verschillende radicale groepen in Nederland,¹⁴ een alternatieve indeling van deradicaliseringsfactoren opgesteld. Daarbij is voortgebouwd op het werk van Bjørgo, maar is voor een andere invalshoek gekozen, omdat de bestaande indeling enkele haken en ogen kende. Zo is het vaak moeilijk vast te stellen of er bij het verlaten van de radicale groep nu sprake is van *push*- of *pull*-factoren. Een persoon kan bijvoorbeeld genoeg hebben van het uitputtende leven in de groep en een rustiger leven buiten de groep heel aantrekkelijk vinden. Is hier dan sprake van een ‘duwende’ of een ‘trekkende’ factor? Het lijkt eerder te

gaan om twee zijden van dezelfde munt. Daarnaast refereren de termen *push*, *pull* en ‘weerhoudend’ aan de *richting* waarop de betrokken persoon wordt gestuurd – duwen, trekken, tegenhouden –, maar refereren ze niet aan de *redenen* waarom iemand deradicaliseert. Wordt iemand uit de groep ‘geduwd’, omdat hij teleurgesteld is in het functioneren van de leiding, omdat hij andere opvattingen heeft gekregen of omdat hij wordt gestigmatiseerd door zijn omgeving?

Om deze bezwaren te ondervangen, maken Demant et al. bij het verklaren van deradicalisering onderscheid tussen *bewegingsfactoren*, *ideologische* factoren en *praktische* factoren. Bewegingsfactoren zijn aspecten van de radicale beweging die tot teleurstelling leiden, bijvoorbeeld gebrek aan onderlinge loyaliteit, interne ruzie of een falende leiding. Ideologische factoren zijn de factoren die ertoe leiden dat de betrokkene zijn radicale opvattingen loslaat. Een persoon kan bijvoorbeeld in de loop van de tijd gaan twijfelen aan de haalbaarheid van de radicale doelen. Bij praktische factoren gaat het om de praktische voor- en nadelen die zijn verbonden aan het groepslidmaatschap. Wanneer de nadelen de overhand krijgen, bijvoorbeeld door dreigende strafzaken, stigmatisering door de omgeving of verlies van carrièreperspectieven, kan dit tot deradicalisering leiden.

De inzichten uit het onderzoek van Bjørge en Demant et al. geven aanleiding om er vanuit te gaan dat processen van deradicalisering er anders uitzien voor leden van een ‘harde kern’ dan voor nieuwkomers en meelopers. Personen uit de harde kern zullen immers al langer bij een radicale organisatie betrokken zijn. Hierdoor zijn zij meer ideologisch gevormd en zijn er meer factoren die hen weerhouden uit de groep te stappen. Dit geldt in het bijzonder voor hen die ook publiekelijk als rechtsradicaal bekend zijn komen te staan, bijvoorbeeld via de nieuwsmedia. Bij een deradicaliseringsaanpak zullen er dus verschillende strategieën moeten worden gehanteerd. Bij nieuwkomers is het van belang hen zo veel mogelijk uit het isolement te halen waar zij door het radicaliseringsproces in zijn komen te verkeren. Daarbij gaat het erom de negatieve aspecten van de radicale groep en de praktische nadelen van het groepslidmaatschap te benadrukken. Personen uit de harde kern dienen juist te worden geïsoleerd, liefst voordat zij kwaad aanrichten en hun radicale ideeën overdragen op anderen. Bij hen is deradicalisering veel moeilijker, om-

dat ideologische factoren een grotere rol zullen spelen en meer drempels moeten worden overwonnen om de groep te verlaten.

2.3 Buitenlandse ervaringen met deradicaliseringsprojecten

Vanzelfsprekend vinden ontwikkelingen op het gebied van radicalisering en extreemrechts niet alleen in Nederland plaats. Sterker nog, lange tijd leek de situatie in Nederland in gunstige zin af te steken bij die in Duitsland en in de Scandinavische landen, waar de problematiek van extreemrechtse jongeren-netwerken al langere tijd speelde. Omdat het probleem in genoemde landen al langer bestaat dan in Nederland, is er ook meer ervaring met methoden om die problematiek tegen te gaan. Uit die in het buitenland opgedane ervaring – successen én fouten – kunnen in Nederland lessen worden getrokken.

Beleid om extremisme tegen te gaan bestaat er in vele soorten en maten. De ‘doelgroepen’ kunnen verschillen: islamitische radicalen, rechtsradicalen, leden van een harde kern of juist meelopers.¹⁵ Maar ook methodieken kunnen verschillen. Er kan gedacht worden aan een preventieve aanpak, waarbij risicogroepen, zoals jongeren, worden voorgelicht of onderwezen; aan de andere kant van het spectrum staat een repressieve aanpak.¹⁶ Er kan op verschillende manieren repressief worden opgetreden tegen radicalen of personen die aan het radicaliseren zijn. Primair gaat het daarbij om strafrechtelijk optreden, maar er kan bijvoorbeeld ook gedacht worden aan een verstoringsaanpak.¹⁷ Naast preventieve en repressieve methoden zijn er projecten die een andere aanpak kennen, waarbij geprobeerd wordt door het assisteren en aanreiken van alternatieven, radicaliserende en geradicaliseerde personen weer te laten integreren in een (democratische) samenleving. Het gaat dus om een curatieve aanpak, maar één die niet gebaseerd is op repressie. In verschillende Europese landen zijn ervaringen opgedaan met deze curatieve, op individuen gerichte, deradicaliseringsprojecten voor rechtsextremisten. Bij eerdere beschouwingen van deze projecten is al uiteengezet dat ons geen evaluaties of effectmetingen van deze projecten bekend zijn. De vraag in hoeverre ze helpen is dus ook niet eenvoudig te beantwoorden. Er zijn echter wel andere, belangwekkende, inzichten te verwerven. Wij bespreken projecten uit drie landen: Noorwegen, Zweden en Duitsland.¹⁸

2.3.1 Noorwegen

Het hiervoor besproken onderzoek van Bjørge naar processen van (de) radicalisering was aanleiding om in Noorwegen een zogenaamd ‘Exit’-model te ontwikkelen. Gemeentes die kampten met problemen rond radicaliserende jongeren werden ondersteund in het vergaren van kennis en het opzetten van een lokaal programma. Dat programma had drie componenten: preventie, interventie en re-integratie.

De *preventie* bestond uit het voeren van *empowerment conversations*: gestructureerde gesprekken waarbij een professional (zoals een politiefunctionaris of een jongerenwerker) praat met een jongere die zich in de richting van het rechtsradicale milieu begeeft en de ouders. Doel was om de jongere te wijzen op de mogelijke nadelige gevolgen van een rechtsradicaal lidmaatschap. De *interventies* bestonden uit een combinatie van het benadrukken van de nadelen van het rechtsradicale groepslidmaatschap, en het aanbieden van een aantrekkelijk alternatief. *Re-integratie* was gericht op het bieden van ondersteuning aan personen die uit het rechtsradicale milieu stapten door middel van het vinden van werk en huisvesting, en het voeren van gesprekken met de uittreder.

In de Noorse aanpak waren voor ouders van rechtsradicale jongeren ouderlijke netwerken opgericht. Deze netwerken werden deels ook als een vorm van interventie gezien, omdat via het programma werd gepoogd de betreffende jongeren via hun ouders uit het rechtsradicale milieu los te weken.

2.3.2 Zweden

Dit programma werd vervolgens in Zweden in aangepaste vorm overgenomen. In dit land werd een centrale organisatie opgezet, die een potentiële uittreder in een vijffasenplan begeleidde.

- Fase van motivatie. De persoon zit nog in de groep, maar heeft twijfels en neemt contact op met het Exit-team. Het team geeft informatie en biedt een contactpersoon aan, die zelf ook dit proces heeft doorgemaakt.
- Fase van uittreding. De persoon heeft de beslissing genomen uit de groep te stappen. Dit is een chaotische periode, waarbij vanuit het Exit-programma mentale en praktische ondersteuning wordt gegeven.
- Fase van vestiging. De breuk is nu compleet. De persoon heeft een

- woonplaats, financiële middelen en soms een baan of een studie. Maar hij is vaak sociaal geïsoleerd.
- Fase van reflectie. De persoon begint zich vrij te maken van zaken uit het verleden zoals geweld, misdaad, radicale ideologie en haat. Sommigen ervaren problemen als angst, depressie, slapeloosheid of gaan over tot alcoholmisbruik. Vaak worden zij verwezen naar een therapeut.
 - Fase van stabilisatie. De persoon heeft nu weer een ‘normaal’ leven met werk, opleiding en soms een eigen gezin. Hij is nog steeds wel bang dat het verleden zijn toekomst zal ruïneren en ervaart vaak schuldgevoelens en schaamte. Het Exit-programma is dan niet meer actief, maar veel personen blijven contact houden.

Dit vijffasenplan is overigens een ideaaltype: in de praktijk is het uittredingsproces niet zo’n systematische opeenvolging van stappen.

In het Zweedse programma ging het er niet om de uittreders ideologisch op andere gedachten te brengen, maar werd er vooral voortgebouwd op de persoonlijke wil om los te komen uit het rechtsradicale milieu en een normaal leven op te bouwen. Er werd ingegaan op de persoonlijke negatieve gevolgen van het verblijf in de rechtsradicale beweging, en op de mogelijkheden en alternatieven die aan een uittrede verbonden zijn.

2.3.3 Duitsland

In Duitsland bestaat er een groot aantal verschillende deradicaliseringsprojecten. Eind 2006 werd door ons onderzoeksproject *Monitor Racisme & Extremisme* een onderzoek naar de Duitse ervaringen met deradicaliseringsprojecten voor rechtsradicalen gepubliceerd.¹⁹

Uit het onderzoek werd duidelijk dat er tussen de diverse Duitse initiatieven grote verschillen bestaan. Zo waren er projecten die door de overheid of door de veiligheidsdienst opgezet zijn, terwijl andere projecten een NGO-achtergrond hadden. Daarnaast verschilden de doelgroepen ook. In sommige projecten richtte men zich op de harde kern, in andere op meelopers en in weer andere op beide groepen. Ook verschilde de van de uittreder gevraagde investering. Dat betekende bij het ene project bijvoorbeeld dat volledige openheid werd verwacht over alle gepleegde strafbare feiten, terwijl andere projecten daar minder rigoureuus in waren. Weer een ander verschil was dat de coördinatie – zo men wil: de rol

van regisseur – niet altijd bij dezelfde actor lag en dus van project tot project kon verschillen.

Wat verder opvalt aan de projecten die onderzocht werden, is dat de meeste vooral gericht waren op praktische aanpassingen. Personen die in een project zitten, worden vooral begeleid om zich aan te passen aan een ‘normaal’ leven. Dat betekende concreet dat contacten met extreemrechtse organisaties vermeden werden, er ‘normaal’ gewerkt of gestudeerd werd en er geen geweld meer werd gebruikt. Ideologische aanpassing werd niet nagestreefd, maar kan natuurlijk wel optreden. Deze benadering is gebaseerd op de opvatting dat ideologische opvattingen een marginale rol spelen bij uittreding: de meeste uittreders zouden de extreemrechtse groep niet willen verlaten uit ideologische motieven, maar om te ontkomen aan de problemen die door hun extreemrechtse gedrag zijn ontstaan.

Het door een NGO uitgevoerde *Exit-Deutschland* lijkt een uitzondering: zij stelt zich ten doel de uittreder niet alleen praktisch te ondersteunen, maar ook de rechtsradicale denkbeelden aan te pakken en een democratische instelling te stimuleren. Het is echter onduidelijk hoe dat vorm krijgt in de dagelijkse praktijk en of dit succes heeft.²⁰

2.4 Toepassing in Nederland

Deradicaliseringsprojecten als in Scandinavië en Duitsland bestonden in Nederland nog niet. Er bestaat in Nederland wel een lange traditie van omgang met rechtsextremisme. De meest opvallende reactie op het verschijnsel is misschien wel het bevorderen van een maatschappelijk en politiek isolement.²¹ Rechtsextremisten van wie hun overtuiging openlijk bekend werd, raakten in de afgelopen decennia daardoor vaak in een isolement, dat door tegenstanders bewust werd nagestreefd. Er zijn veel voorbeelden bekend van problemen met de sociale omgeving (vrienden, familie, kinderen), dreigend ontslag of verwijdering van verenigingen. Verder wisselden allerlei strategieën²² elkaar voortdurend af, waarbij een nieuw beleid vaak gepaard ging met het sterk afwijzen van een eerder gekozen werkwijze. Zo kende het maatschappelijke isolement ook een politieke variant: het doodzwijgen, waarbij geprobeerd wordt elke vorm van debat met rechtsextremisten te vermijden. Deze variant is ook veel-

vuldig terug te vinden in de wijze waarop nieuwsmedia met rechtsextremisten zijn omgegaan.

Tegen radicalisering van in potentie extreemrechtse jongeren bestaan preventieve en repressieve aanpakken. Op scholen kan bijvoorbeeld gebruikgemaakt worden van onderwijsmethoden om tolerantie of binding aan de democratische samenleving bij te brengen. Wanneer een radicaliseringsproces uitmondt in gevaarlijke of strafwaardige activiteiten, kunnen repressieve middelen worden ingezet, waaronder het strafrecht. Beide opties – preventie en repressie – worden echter vaak pas ingezet nadat problemen zichtbaar zijn geworden. Bovendien blijft er een ‘gat’ bestaan in de scala aan mogelijkheden om individuele processen van radicalisering aan te pakken: wanneer preventieve actie heeft gefaald, is het in zekere zin wachten tot iemand ontspoot en een repressieve aanpak in beeld komt. Bij lokale organisaties zoals jeugdwerk, politie en scholen bestaat door deze leemte behoefte aan een aanpak van jongeren die radicaliseren, zo valt met enige regelmaat te beluisteren. Niet-repressieve curatieve programma’s, zoals de beschreven projecten in Scandinavië en Duitsland, waren in Nederland voor zover wij weten niet voorhanden. Het was dan ook van belang om te onderzoeken of een dergelijke curatieve aanpak iets aan de bestaande instrumenten in Nederland toe kan voegen.

Omdat de situatie in Scandinavië en Duitsland in veel opzichten verschilt van de Nederlandse situatie, lag het regelrecht kopiëren van een aanpak niet voor de hand. Uit de buitenlandse ervaringen komt echter wel een aantal punten naar voren dat van belang kan zijn bij de introductie van een dergelijk programma in Nederland.²³

- In de beeldvorming rond deradicalisering wordt veel waarde gehecht aan het afstand nemen van radicale ideeën. In de bestaande deradicaliseringsprogramma’s gaat het echter veel vaker om het bestrijden van de concrete nadelen die een radicaal ondervindt van zijn verbondenheid aan een extreemrechtse groep. Bij het initiëren van deradicaliseringsbeleid moet daarom aandacht zijn voor de vraag wanneer deradicalisering als geslaagd kan worden beschouwd. Is het voldoende wanneer iemand zijn gedrag aanpast, of moeten ideeën ook veranderd worden?
- Bij het deradicaliseringstraject moet er zowel aandacht zijn voor het verlaten van het radicale milieu als voor het creëren van een andere sociale omgeving.

- Noodzakelijke voorwaarden voor een goed functionerend deradicaliseringsprogramma zijn voldoende financiële middelen en een goed netwerk van ketenpartners. In Nederland zou bijvoorbeeld moeten worden nagegaan in hoeverre samenwerking kan worden gerealiseerd met verwante, al bestaande werkvelden. Denk daarbij bijvoorbeeld aan jongerenwerk, maatschappelijk werk of reclassering.
- De begeleiders moeten zowel een grondige kennis van het extreemrechtse milieu hebben als over de juiste capaciteiten beschikken om een radicaal te begeleiden in een traject.
- Zowel de voortgang van individuele trajecten als de voortgang van het hele project moet goed gemonitord worden.
- Voor zowel de Scandinavische als de Duitse projecten geldt dat zij vooral effect hadden op jongeren die aan het radicaliseren zijn, maar (nog) geen duidelijke politiek-ideologische onderbouwing voor hun activiteiten hebben.

2.5 Opzet van een deradicaliseringspilot

2.5.1 *Uitgangspunten*

Om te onderzoeken of een curatieve aanpak iets kon bijdragen aan het tegengaan van radicalisering in Nederland, moest er op zijn minst een test ‘in het wild’ worden gedaan, een pilotproject. Wanneer uit deze test voldoende vertrouwen is af te leiden dat een dergelijk project in de Nederlandse context zinvol is, zou er een beschrijving moeten komen die implementeerbaar is op andere plaatsen. Bovendien kan er onderzocht worden of het ook mogelijk is om deze methodiek niet alleen op rechts-radicalen toe te passen, maar ook op andere groepen, zoals moslimradicalen.

Zoals in de inleiding werd vermeld, kreeg dit project eind 2006 gestalte in een samenwerking tussen FORUM, IMES en de *Monitor Racisme & Extremisme*. Het idee was om in enkele gemeentes – waar problemen rond radicalisering spelen – een individuele deradicaliseringsaanpak in te voeren. Op basis van dat project moest onderzocht worden of en hoe deze aanpak werkt. FORUM kreeg bij deze experimenten de projectleiding en begeleidde de gemeentes bij de introductie, implementatie en de uitvoering van het project. Vanuit de *Monitor Racisme & Extremisme*

werd nauwgezet gekeken naar de ontwikkeling van de pilot en het effect op radicale structuren in de verschillende gemeentes. Op basis daarvan is vervolgens een evaluatie uitgevoerd. Daarnaast is vanuit de *Monitor Racisme & Extremisme* voorzien in kennisoverdracht op het gebied van rechtsextremisme. Het IMES tenslotte vervulde de rol van waarnemer en adviseur, dit met het oog op latere toepassing op moslimradicalen. De globaal voorgestelde aanpak was gericht op jongeren die een radicaliseringsproces doormaken en daarbij deel (dreigen te gaan) uitmaken van een geradicaliseerde groep en niet op personen die tot de harde kern van een groep behoren. Dit bracht vanzelfsprekend allerlei afbakeningsproblemen met zich mee, want wie hoort bij de harde kern en wie niet? Concreet zou bij de voorgestelde deradicaliseringspilot vooral gekeken worden naar Lonsdalejongeren die in een radicaliseringsproces zitten. Aan jongeren uit deze groep moesten kansen en begeleiding geboden worden bij de aanpak van problemen. Als onderdeel van deze aanpak was het verder de bedoeling dat er geprobeerd werd om een jongere uit de radicale context te halen. Als mogelijke afgeleide zou dat, zo werd geredeneerd, uiteindelijk ook tot defragmentatie van een extremistische groep kunnen leiden.

Naast deze uitgangspunten dienden zich ook een aantal vragen aan over de opzet van een pilot die in de lokale context beantwoord moesten worden.

- Wanneer kan een persoon opgenomen worden in een deradicaliseringstraject? Is dat een vrijwillige keuze of kan iemand ook gedwongen worden (bijvoorbeeld als onderdeel van een straf)?
- Wanneer wordt iemand als gederadicaliseerd beschouwd?
- Welke lokale organisaties moeten betrokken worden bij het project?
- Volgens welke werkwijze wordt het traject ingericht? Worden personen in het traject intensief begeleid of krijgen ze een mentor of contactpersoon toegewezen die ze incidenteel spreken? Welke praktische en juridische mogelijkheden zijn er om problemen van iemand in het traject aan te pakken?
- Welke interventies kunnen er worden toegepast?
- Hoe wordt het toezicht op een persoon in het traject vormgegeven en wat zijn de consequenties als er niet aan de verwachtingen wordt voldaan?
- Wat zijn de kosten en wie draagt die?

2.5.2 Aanpak

Met deze uitgangspunten en opgeworpen vragen kon er vervolgens een praktijktoepassing plaatsvinden. Daarbij werd gedacht aan een experiment in één of twee gemeentes. Een pilot in twee gemeentes had daarbij de voorkeur, aangezien dat vergelijkingsmateriaal zou kunnen opleveren en daarmee een duidelijker beeld van wat zou werken en wat niet. Bovendien zou op deze wijze worden voortgebouwd op de ‘Duitse ervaring’ dat initiatieven zich niet op één manier ontwikkelen, maar in diverse regio’s juist op een ‘eigen’ wijze met verschillende accenten.

Eind november 2006 werd gestart met het zoeken naar een geschikte gemeente. ‘Geschiktheid’ werd afgemeten aan de volgende criteria.

- Er moeten in een gemeente problemen bestaan rond extreemrechtse radicalisering.
- Binnen het gemeentelijk ‘apparaat’ moet men zich bewust zijn van het bestaan van deze problemen en die op de juiste manier duiden. Er kan binnen een gemeente namelijk verschil van inzicht bestaan over het *label* dat aan de problemen gegeven moet worden. Radicaliseringsproblematiek kan bijvoorbeeld worden bestempeld als ‘pubergedrag’ of ‘overlast van een hanggroep’. In zulke gevallen is de kans aanzienlijk dat een deradicaliseringsaanpak op onvoldoende steun zal kunnen rekenen, omdat het probleem niet als voldoende urgent wordt ervaren.
- Het gemeentelijke openbaar bestuur moet de voorgestelde werkwijze willen gebruiken om het gesignaleerde probleem te lijf te gaan. Het kan zijn dat de gemeente vindt dat de voorgestelde aanpak geen aanvulling is op het al ingezette beleid op een radicale groep.

Er werd, met deze punten in de hand, een aantal gemeentes benaderd. Van die gemeentes was bekend dat er in het recente verleden problemen waren rond radicaliserende Lonsdalejongeren. Behalve deze Lonsdalers waren er in die gemeentes ook extreemrechtse structuren aanwezig, zoals een tak van Blood & Honour die toegankelijk was voor deze jongeren.

Al snel werd duidelijk dat twee gemeentes, die aan de gestelde voorwaarden leken te voldoen, interesse hadden om deel te nemen: Winschoten

en Eindhoven. Van Eindhoven was bekend dat daar ook problematiek rond radicale moslims bestond. Dat zou het mogelijk maken om daar te onderzoeken in hoeverre de pilot uitgebreid zou kunnen worden naar deze doelgroep. Tegelijkertijd werd een Nederlandse invulling van een deradicaliseringsprogramma, zoals hierboven geformuleerd, op papier gezet. Deze experimentele fase werd financieel ondersteund door de rijksoverheid.

2.5.3 *Methoden van onderzoek*

Voor ons monitoronderzoek naar de aanpak in de beide gemeentes zijn op verschillende manieren gegevens verzameld. Allereerst is kennisgenomen van relevante publicaties op het terrein van deradicaliseringsprocessen in het algemeen en van extreemrechtse jongeren in het bijzonder. Daarnaast is gedurende het hele pilotraject de aanpak in beide gemeentes gevolgd. Dat houdt in dat we in de beginfase van de projecten bij alle vergaderingen in de gemeentes aanwezig zijn geweest en in latere fases bij ongeveer de helft van alle vergaderingen en besprekingen. Van alle vergaderingen zijn de notulen verkregen en ook van tussen- en eindrapportages van de gemeentes en van FORUM. Met de belangrijkste betrokkenen uit de beide gemeentes en met de betrokkenen van FORUM zijn één of meerdere interviews gehouden.²⁴ Ook is regelmatig overleg gevoerd met de betrokkenen van FORUM over het proces en de voortgang van de beide projecten.

Om inzicht te verwerven in de resultaten en de effecten van de aanpak, zijn we in staat gesteld om de trajecten van de individuele jongeren die in het project waren opgenomen, te volgen. Ook is na afloop van de projecten één gederadicaliseerde jongere geïnterviewd. Deze manier van werken heeft tot veel direct empirisch materiaal geleid. Onze analyse en evaluatie zijn gebaseerd op dat materiaal, wat in veel gevallen de afwezigheid van verdere bronvermeldingen verklaart.

3 Winschoten

Een van de gemeentes die door FORUM werd benaderd om mee te doen met het deradicaliseringsexperiment, was Winschoten. In Winschoten bestonden sinds een aantal jaren problemen rond extreemrechtse radicalisering. Binnen de gemeente was men zich bewust geworden van deze problematiek en was men zich aan het bezinnen op een gepaste beleidsreactie. De gemeente was graag bereid om de deradicaliseringsaanpak te gebruiken die door FORUM werd voorgesteld. In dit hoofdstuk zal worden beschreven hoe de situatie in Winschoten was voor de start van het pilotproject, hoe invulling werd gegeven aan de aanpak en wat de resultaten waren van het project.

3.1 Situatieschets

Waaruit bestond de problematiek rond extreemrechts in Winschoten? Bestond er al lokaal beleid op het gebied van radicalisering? En werd het probleem van extreemrechts onderkend door de gemeente en door de verschillende instanties binnen de gemeente?

3.1.1 *Extreemrechts in Winschoten*

In Oost-Groningen was er nauwelijks een geschiedenis van georganiseerd extreemrechts tot aan de opkomst van de ‘tweede generatie’ gabbers in 2001. De oorspronkelijke gabbers waren midden jaren negentig actief. In 2002 werden er voor het eerst problemen zichtbaar rond asielzoekeropvangcentra in deze regio. Vanaf 2003 nam de onrust toe: in de hele oostkant van Groningen – van Eemsmond tot Stadskanaal – was er een toenemend aantal signaleringen van extreemrechtse Lonsdalegroepen en bijbehorende incidenten.

In Winschoten ontstond omstreeks 2004/2005 een groep radicaliserende Lonsdalejongeren, die zichzelf Skinheads Groningen noemden. Zij kwamen in contact met en onder supervisie van enkele oudere skinheads. Een van hen was al sinds medio jaren tachtig actief en was begin jaren negentig oprichter en leider van de skinheadorganisatie Hou Kontakt. De afgelopen jaren speelde hij een belangrijke rol in het Nederlandse Blood & Honour-netwerk en wist de Lonsdalejongeren uit Winschoten voor

dit netwerk te mobiliseren. Hij zorgde voor een ontmoetingsruimte, geld en faciliteiten en organiseerde af en toe een feest of concert.

Winschoten vormt een belangrijk regionaal knooppunt op sociaal en economisch gebied: het herbergt zowel het winkelcentrum, het voortgezet onderwijs als het uitgaanscentrum. Daardoor is Winschoten een plek die relatief veel mogelijkheden biedt om jongeren te ronselen. Zo ontstond een Winschotense, Oost-Groningse tak in het Blood & Honour-netwerk. In het voorjaar van 2005 dook een deel van deze jongeren op bij een trainingskamp van Blood & Honour en de Nationale Alliantie in de Ardennen.²⁵

In april 2005 kwam de groep in de problemen, nadat men, uitgedost met nazistische symbolen en vlaggen, groepsfoto's had gemaakt voor een joods monument in Winschoten. Ook werd tegen het monument geplast. Kroegbezoekers die dit zagen reageerden woedend, wat tot een vechtpartij leidde waarbij vernielingen aan de kroeg werden aangericht. De politie arresteerde later vijf personen en vond bij huiszoekingen twee nepwapens. De arrestanten kregen uiteindelijk een boete.

In november 2006 werd een groep van zeven Lonsdalejongeren van 13 tot 23 jaar oud gearresteerd, na een zware mishandeling en poging tot doodslag in Winschoten. De groep waar deze jongeren toe behoorden was al enige tijd bij de politie in beeld vanwege intimiderend gedrag en incidenten. Deze groep extreemrechtse jongeren had contact met en aantrekkingskracht op gelijkgestemde jongeren uit de hele Oost-Groningse regio.²⁶ Ook waren er enkelen van hen betrokken bij het Blood & Honour-netwerk.

In maart 2007 was een reeks aan confrontaties in Winschoten tussen Lonsdalers en jongeren uit het plaatselijke asielzoekerscentrum aanleiding voor intensief politieoptreden. Ook hier waren jongeren uit de Blood & Honour-groep bij betrokken. Een aantal families uit het asielzoekerscentrum werd door het COA (Centraal Orgaan opvang Asielzoekers) overgeplaatst naar andere plaatsen in Nederland. Dat leidde tot aandacht vanuit de lokale en landelijke media. De Winschotense Blood & Honour-groep werd in de loop van 2007 ook buiten de eigen regio steeds zichtbaarder door deelname aan verschillende extreemrechtse activiteiten.

Samenvattend ging het hier dus om een tweeledige problematiek. Enerzijds was er in de regio en ook in Winschoten sprake van een algemene

‘Lonsdaleproblematiek’: groepen rechts en extreemrechts georiënteerde jongeren, afkomstig uit de ‘hardcore-gabber’-scene. Deze jongeren zorgden voor typische hanggroep- en jongerencriminaliteit, maar waren ook betrokken bij (ernstiger) vormen van racistisch geweld. Anderzijds bestond er in Winschoten een Blood & Honour-groep waarvan het gros van de leden afkomstig was uit Lonsdalekringen, maar die geïnspireerd en gecoacht werd door oudere en ervarener rechtsextremisten. Deze groep raakte steeds beter georganiseerd en werd ook nationaal en zelfs internationaal actief. Ook oefende ze aantrekkingskracht uit op jongeren in de verre regio.

3.1.2 *Bestaand beleid en probleemonderkenning door gemeente*

Hoewel extreemrechts zich in Winschoten al een aantal jaren ontwikkelde, kwam het probleem pas begin 2007 op de agenda te staan van de lokale overheid, instanties en instellingen. Voorheen bestond er geen gemeentelijk beleid op het gebied van extreemrechts, radicalisering of deradicalisering. De politie nam wel overlast en incidenten waar, maar formuleerde die niet in termen van ‘problemen met extreemrechts’ en voerde als gevolg hiervan ook geen specifieke maatregelen door. Het jongerenwerk nam wel het een en ander waar, zoals jongeren die zich via hun kleding rechtsradicaal uitten. Dit leidde tot discussies over de toelaatbaarheid van ‘extreemrechtse’ kleding binnen de locatie van het jongerenwerk, maar niet tot structurele maatregelen.

Naar aanleiding van de incidenten rond het asielzoekerscentrum eind 2006, begin 2007 werd er een onderzoek door de politie ingesteld²⁷ en ook was er veel aandacht vanuit de media voor extreemrechts in Winschoten, waardoor het probleem nadrukkelijker in beeld kwam.²⁸ Verder onderzochten twee hbo-studentes in deze periode de aanhang van verschillende jeugdstijlen in Winschoten.²⁹ Uit dat onderzoek bleken Lonsdalejongeren veruit de grootste jeugdstijl in Winschoten te vormen. Verder werd er door jongeren uit andere groepen gemeld dat zij vaak conflicten hadden met deze Lonsdalers.

In dezelfde periode werd vanuit FORUM contact gezocht met de gemeente om te informeren in hoeverre men interesse had in deelname aan de pilot ‘Deradicalisering’. Zowel de burgemeester als de wethouder Jeugdzaken reageerde positief: naar hun mening was radicalisering on-

der een deel van de jongerenpopulatie zorgwekkend en deelname aan de pilot zou handvaten bieden voor een beleidsreactie.

3.2 Implementatie en uitvoering

In het voorjaar van 2007 zijn in Winschoten de voorbereidingen gestart om het pilotproject op poten te zetten en in het najaar van dat jaar ging de daadwerkelijke uitvoering van start. Het experiment zou oorspronkelijk tot en met juni 2008 lopen, maar is verlengd tot en met september 2008. Hier zullen we de doelstellingen van de pilot bespreken en de wijze waarop aan de aanpak invulling werd gegeven. Ook zullen verschillende aspecten van het implementatie- en uitvoeringsproces aan de orde komen.

3.2.1 Doelstellingen

De doelstellingen van het pilotproject zijn in het lokale plan van aanpak beschreven, dat medio 2007 door FORUM in samenwerking met de gemeente is opgesteld. Het belangrijkste doel van het project is

‘om door middel van deze aanpak verdere radicalisering en maatschappelijke isolatie van individuele jongeren te voorkomen en zo eventuele deelname en/of ondersteuning van maatschappelijk ongewenst gedrag, zoals vernielingen, gewelddaden en bedreigingen te voorkomen en/of te bestrijden.’

De aanpak is gericht op ‘individuen die al van een aantrekkingskracht naar de groep blijf hebben gegeven en soms zelfs al als meelopers hebben geacteerd’. In de aanpak ligt de nadruk op het voorkomen van verdere betrokkenheid bij de groep: het voorkomen van doorstroming naar de ‘harde kern’ en mogelijk zelfs verwijdering of uittreding uit de groep. Men wil deze doelstelling bereiken door individuele jongeren bij het verlaten van geradicaliseerde groepen te ondersteunen. Na een inventarisatie van de situatie van de jongere zou er bijvoorbeeld hulp geboden kunnen worden bij (het vinden van) hulpverlening, woonruimte, werk en scholing. Deze hulp zou in het kader van een deradicaliseringstraject plaats moeten vinden en mogelijk ook aan voorwaarden worden verbonden.

In het *Plan van Aanpak* wordt gesteld dat in Winschoten een potentiële doelgroep van ongeveer 25 jongeren is. Deze vormen de primaire doelgroep van de voorgestane aanpak.

‘Gezien de omvang van deze primaire doelgroep (...) stelt de aanpak zich ten doel om gedurende de pilotperiode (...) met 20 jongeren een traject aan te gaan. In dit traject wordt in ieder geval een stadium van ondersteuning en begeleiding bereikt. Het ligt in de bedoeling om tenminste bij 50%³⁰ van deze jongeren een dermate effect te creëren, dat zij daadwerkelijk tijdens het vervolg van de pilotperiode (vanaf het eerste contact) geen bijdragen (meer) leveren aan gedragingen/uitingen van de betreffende groep – noch individueel noch in enig collectief verband.’

Bovendien wordt er in de aanpak naar gestreefd om de nadelen die betrokken jongeren ervaren bij deelname aan de radicale groep zo veel mogelijk teniet te doen bij hun uittreding.

‘Deze nadelen, alsmede de aanpak om hieraan een halt toe te roepen, worden per individu nader omschreven. Daarbij is het streven om op geconstateerde problemen, zoals bijvoorbeeld werk, scholing, hulpverlening, woonruimte, e.d., positieve vorderingen te hebben gemaakt voor/ met de betrokken uittreder.’

3.2.2 *Implementatie van de pilot*

Bij de implementatie van de aanpak waren een aantal praktische zaken aan de orde. Hier zullen achtereenvolgens de structuur van de pilotorganisatie, het plan van aanpak, de financiering van het pilotproject en de verhouding tussen FORUM, de *Monitor Racisme & Extremisme* en de gemeente worden besproken.

- Structuur van de pilotorganisatie

Om de aanpak te implementeren werd op bestuurlijk niveau een stuurgroep ingesteld en op uitvoerend niveau een kernteam en een breder samenwerkingsverband van betrokken instellingen en professionals. De stuurgroep werd in het leven geroepen om ervoor te zorgen dat alle partijen op bestuurlijk niveau betrokken werden en dat de pilot op dit

niveau ook werd gedragen. De groep werd voorgezeten door de burgemeester en bestond uit bestuurders van verschillende betrokken instanties (waaronder politie, jongerenwerk, algemeen maatschappelijk werk, de leerplichtambtenaar, verschillende scholen en de voorziening voor werkloze jongeren: Stichting Opmaat) en de wethouder Jeugdzaken. Deze groep kwam eens in de paar maanden bij elkaar om de gang van zaken door te nemen en afspraken te maken over bijvoorbeeld de inzet van medewerkers uit de verschillende instellingen.

Het kernteam was het feitelijke coördinerende en uitvoerende orgaan van het project. In dit team hadden een contactpersoon uit het jongerenwerk, een jeugdagent en twee gemeenteambtenaren zitting. In een latere fase (voorjaar 2008) werd het team nog uitgebreid met een contactpersoon uit het algemeen maatschappelijk werk en een medewerker van Stichting Opmaat. Dit team hield zich bezig met het in kaart brengen van de doelgroep, en met het inzetten van interventies. De opzet was om eens in de drie weken bij elkaar te komen, maar in de praktijk is deze regelmaat van overleggen er pas vanaf begin 2008 ingekomen. De projectcoördinator van FORUM en een vertegenwoordiger van de *Monitor Racisme & Extremisme* namen regelmatig deel aan het kernteamoverleg.

Om het kernteam heen werd een breder samenwerkingsverband van ketenpartners geformeerd dat betrokken werd bij het signaleren van potentiële kandidaten voor de aanpak. Bovendien werd van de ketenpartners actieve medewerking bij de interventies gevraagd. Bij de start van de pilot zijn twee bijeenkomsten met de ketenpartners gehouden en in het voorjaar van 2008 heeft er een derde bijeenkomst plaatsgevonden. Ook zijn er twee bijeenkomsten georganiseerd om de deskundigheid van de ketenpartners op het gebied van extreemrechts te bevorderen.

Het bestaan van de stuurgroep heeft een positief effect op de implementatie van de aanpak gehad. Heel belangrijk hierbij was het feit dat de pilot actief werd gedragen door de burgemeester. Hierdoor werd het bestuurlijk niveau van de belangrijkste ketenpartners actief bij de pilot betrokken en werden de bestuurders aangespoord om hun medewerker in het kernteam de tijd en de mogelijkheden te bieden om zich voor de pilot in te zetten. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat sommige kernteamleden alsnog stelden dat zij moeite hadden om genoeg tijd en steun te krijgen voor het project. Ook werd een aantal ketenpartners met enige moeite bij de pilot betrokken, waaronder enkele scholen. Deze scholen

waren in eerste instantie niet overtuigd van de noodzaak om meer aandacht aan extreemrechts te geven en waren afhoudend waar het ging om de attendering op potentiële kandidaten voor de aanpak. Wel gingen zij in de loop van het project meer tijd besteden aan voorlichting over extreemrechts in hun onderwijsprogramma.

- Het Plan van Aanpak

Het al genoemde *Plan van Aanpak* werd in de zomer van 2007 in samenwerking met de gemeente Winschoten door FORUM opgesteld. Zoals beschreven, werden in het *Plan van Aanpak* de doelstellingen van het project geformuleerd. Vervolgens werd aangegeven hoe deze doelstellingen bereikt zouden kunnen worden. Hieronder worden de belangrijkste punten uit die aanpak weergegeven.

In de eerste plaats is de aanpak expliciet gericht op de individuele jongere die betrokken is bij het extreemrechtse milieu. Daarbij is het de bedoeling om in te spelen op de door het individu ervaren praktische nadelen die verbonden zijn aan de deelname aan de extreemrechtse groep. Die nadelen, die aangrijpingspunten vormen voor de aanpak, moeten uit het eerste contact met het individu worden herleid, eventueel aangevuld met informatie vanuit het bredere samenwerkingsverband. In het vervolcontact worden dan mogelijkheden aangegeven voor ondersteuning en begeleiding. Indien mogelijk worden er voorwaarden aan de ondersteuning gesteld die in een convenant kunnen worden geformaliseerd: concrete afspraken omtrent begeleiding en tegenprestaties. Professionals uit verschillende instellingen staan centraal in de ondersteuning, begeleiding en – zo nodig – coördinatie van het uittredingsproces. Het is daarom noodzakelijk om een *pool* van potentiële contactpersonen (professionals en vrijwilligers) te vormen vóór de aanpak in de praktijk wordt gebracht.

Er worden in het *Plan van Aanpak* drie stappen in de werkwijze onderscheiden: signaleren, contact leggen, interveniëren. Hoewel men aangeeft dat het hier om schematische stappen gaat, wordt er in de tijdsplanning van uitgegaan dat deze stappen elkaar in het project chronologisch zullen opvolgen.

- Financiering van het pilotproject

In juni 2007 bleek de rijksoverheid bereid om bij te dragen in de kosten van de gemeente op basis van een 50%-cofinanciering. De gemeente heeft daarom in oktober 2007 een verzoek bij de rijksoverheid ingediend om de helft van de kosten te vergoeden. Dit verzoek werd gehonoreerd.

- Verhouding projectleiding, monitor en gemeente

FORUM trad op als projectcoördinator en de *Monitor Racisme & Extremisme* was betrokken als monitor van het project. Dit betekende dat FORUM actief betrokken was bij de implementatie en uitvoering van het project, terwijl de *Monitor Racisme & Extremisme* op enige afstand zou onderzoeken hoe de aanpak in zijn werk ging en wat de effecten van het project waren. Hoewel FORUM meewerkte aan het schrijven van het *Plan van Aanpak* en aan het implementeren van de aanpak, lag de leiding in handen van de gemeente. Deze taakverdeling was echter in eerste instantie niet geheel duidelijk bij alle partijen, waardoor er verschillende verwachtingspatronen en rolverwarring ontstonden. Hierdoor heeft het een tijd geduurd voordat de gemeente haar leidende rol op zich nam, maar dit veranderde in het begin van 2008.

3.2.3 *Uitvoering van de pilot*

In de praktijk hebben de drie stappen die in het *Plan van Aanpak* zijn onderscheiden – signaleren, contact leggen, interveniëren – elkaar niet chronologisch opgevolgd, maar liepen zij door elkaar.

- Men is gedurende de pilot blijven inventariseren hoe de doelgroep zich ontwikkelde en of er jongeren in aanmerking kwamen om te worden opgenomen in het programma. Dit heeft ertoe geleid dat het aantal personen dat tot de doelgroep werd gerekend in de loop van de pilot is uitgebreid (tot in totaal 22 personen).
- Een aantal jongeren onderhield al contact met het jongerenwerk, of was in aanraking gekomen met de politie en via die weg met de jeugdagent. Ook zat een aantal jongeren al in een traject bij Opmaat of het maatschappelijk werk.
- Omdat er met veel jongeren al contact bestond, is er vrij snel bij een aantal van hen een interventie ingezet. Wel lag het zwaartepunt

van de interventies in de tweede helft van de pilot: vanaf het voorjaar 2008. Het gevolg is dat men met sommige jongeren in een vrij vroege fase van de pilot contact heeft gehad (en een interventie heeft plaatsgevonden) en daarna niet meer, terwijl men bij andere jongeren nog niet aan een interventie was toegekomen bij het eind van de pilot.

We zullen nu aan de hand van een aantal thema's het uitvoeringsproces beschrijven, waarbij we zoveel mogelijk de chronologische volgorde proberen te volgen.

- Het aanwijzen van de doelgroep en de definiëring van (de)radicalisering

In eerste instantie is het selecteren van de doelgroep ongestructureerd verlopen. Dit hing er enerzijds mee samen dat de uitvoerenden van het kernteam tot dan toe vooral zicht hadden op personen die uitgesproken extreemrechts gedrag vertoonden: jongeren die delicten in extreemrechtse sfeer pleegden of die openlijk extreemrechtse kleding droegen. Tegelijkertijd hanteerden de kernteamleden onderling verschillende selectiecriteria bij het vaststellen van de doelgroep. Hierdoor zijn in het begin vooral personen uit de harde kern van de Blood & Honour-groep als doelgroep aangemerkt, terwijl de aanpak zich volgens het *Plan van Aanpak* op jongeren om de harde kern heen zou richten.

Bovendien gebruikten de kernteamleden niet dezelfde definitie van radicalisering en deradicalisering. Zoals beschreven in hoofdstuk 2 kunnen onder 'deradicalisering' verschillende zaken worden verstaan. Belangrijkste onderliggende vraag is of deradicalisering wordt gezien als een proces waarin radicaal gedrag en radicale uitingen worden gestaakt, of als een proces waarin (ook) de radicale opvattingen en ideologie wordt losgelaten. In het Winschotense plan van aanpak is gekozen voor een praktische insteek waarbij wordt ingezet op veranderingen in gedrag en uitingen. Deze insteek werd echter niet direct door alle kernteamleden overgenomen. Enkele leden stelden dat er van deradicalisering sprake was wanneer de jongeren uit de doelgroep niet meer voor overlast zorgden. Anderen waren van mening dat er pas van deradicalisering kon worden gesproken wanneer de jongeren zich ook in sociaal en ideologisch

opzicht van de extreemrechtse groep hadden afgekeerd. Deze verschillen van inzicht hebben tot verwarring en vertraging geleid.

In de loop van het voorjaar 2008 is de doelgroep steeds meer uitgebreid met jongeren die onder de categorie ‘meelopers’ vielen en jongeren die zich op andere wijze als extreemrechts manifesteerden. In totaal zijn 22 personen als doelgroep aangemerkt. Ook is men in de loop van de tijd tot een meer eenduidige definitie van deradicalisering gekomen die gericht is op gedragsverandering: wanneer een jongere geen extreemrechtse kleding meer draagt, zich niet meer rechtsradicaal uit en geen contact meer heeft met de rechtsradicale groep, wordt er van succes gesproken. Daarbij gaven een aantal kernteamleden aan dat zij het pas echt een succes zouden vinden wanneer de jongeren ook van gedachten zouden veranderen, maar dat zagen ze vooral als een utopisch streven.

- Zicht op de doelgroep

In het begin was er geen goede methode om informatie over de jongeren van de doelgroep bijeen te brengen. Het inzicht in de doelgroep was vooral gebaseerd op de al bestaande kennis van de kernteamleden. Om de informatie te structureren en toegankelijker te maken werd na een aantal maanden besloten om een registratiesysteem op te zetten. De opzet daarbij was dat de verschillende kernteamleden regelmatig aan één lid van het team relevante informatie en ontwikkelingen zouden melden. Een van de beleidsmedewerkers uit het team werd verantwoordelijk voor het up-to-date houden van de registratie. Het bleek echter lastig om de informatie bijeen te brengen in een toegankelijk *format*. Het systeem sloot niet goed aan op de praktijk van mondelinge informatie-uitwisseling en is dan ook niet goed van de grond gekomen.

- Contact leggen met de doelgroep

In het *Plan van Aanpak* was aangegeven dat het contact met de jongeren uit de doelgroep via de professionals in het kernteam kon lopen, maar dat het soms ook de voorkeur kon verdienen om een eerste contact door iemand uit de (directe) omgeving van de betreffende jongere te laten leggen (bijvoorbeeld een leraar of een voetbaltrainer). Hiervoor zouden vrijwilligers moeten worden gezocht. Vanuit het kernteam is men een tijd

bezig geweest om zulke ‘buddy’s’ te vinden, maar die zoektocht leverde uiteindelijk weinig op. Het bleek in de praktijk lastig om geschikte personen te vinden, en binnen het kernteam bestond daarnaast verschil van mening over de rol en de noodzaak van de buddy’s. Zoals gezegd hadden de professionals uit het team al met veel jongeren contact. Zij vroegen zich af wat de meerwaarde was van de buddy’s en of het contact en de interventies toch niet beter via professionals kon lopen.

Er bestond onder andere door deze zoektocht naar buddy’s een tijd lang onduidelijkheid over de taakverdeling. Het ging daarbij om vragen als: wie *heeft* contact met een bepaalde jongere, of wie *legt* contact, en vervolgens: wie voert de *interventie* uit? In de loop van de tijd kristalliseerde deze taakverdeling zich steeds beter uit. In het voorjaar van 2008 werden de jongeren uit de doelgroep gestructureerd verdeeld onder de kernteamleden: iedereen kreeg een aantal personen ‘onder zijn hoede’. Deze verdeling was gebaseerd op al bestaande contacten en op de mogelijkheden die men vanuit zijn beroep had om contact met bepaalde jongeren te leggen.

- De interventies

De meeste interventies zijn door de kernteamleden zelf uitgevoerd. In een aantal gevallen werd een collega van een kernteamlid ingeschakeld, zoals een andere jongerenwerker of een andere politiemann. Ook werd er in een aantal gevallen geïntervenieerd in samenwerking met de school van de jongere: dan voerde de mentor of de schooldirecteur het gesprek met de betreffende jongere.

Hoe zagen de interventies er precies uit? Op basis van een door ons gemaakte inventarisatie komen de volgende interventies naar voren.

1. De politie voert een of meer gesprekken met de betreffende jongere over de extreemrechtse opvattingen en over de mogelijke gevolgen hiervan voor en de verwachtingen van de toekomst.
2. De politie neemt contact op met de school van de jongere, die vervolgens een gesprek met hem voert over zijn extreemrechtse uitingen.
3. Het jongerenwerk voert een of meer gesprekken met de betreffende jongere over extreemrechtse kleding en andere extreemrechtse

- uitingen en over de gevolgen en verwachtingen voor de toekomst. Hierbij wordt soms bedreigd dat er niet meer zou mogen worden deelgenomen aan activiteiten van het jongerenwerk.
4. De Stichting Opmaat voert een gesprek met de betreffende jongere over zijn extreemrechtse kleding en dreigt met de sanctie van ontslag.
 5. Het maatschappelijk werk voert gesprekken met de betreffende jongere over extreemrechtse uitingen en opvattingen en ondersteunt de jongere bij het vinden van woning, werk, een nieuwe sociale omgeving en bij schuldsanering.
 6. De gemeente maakt met een woningbouwvereniging de afspraak dat de betreffende jongere niet uit zijn woning zal worden gezet in verband met een huurschuld. Daartegenover staat dat de jongere zijn contacten met de extreemrechtse groep moet verbreken en een psychologische behandeling aanvaardt.
 7. In een aantal gevallen zijn de ouders bij de interventie betrokken: er zijn gesprekken met hen gevoerd of zij zijn anderszins betrokken bij de gesprekken die met de betreffende jongere zijn gevoerd.

Enkele leden van het kernteam hebben een knelpunt op het gebied van tijdsinvestering ervaren. Zij kregen of namen niet voldoende tijd voor het project. Dit heeft ertoe geleid dat zij bepaalde acties die zij met personen uit de doelgroep wilden ondernemen, niet hebben uitgevoerd. Ook gaven sommige leden aan dat zij niet de specifieke ervaring hadden om een bepaalde interventie goed door te zetten. Daarbij ging het vooral om kennis over extreemrechts en vaardigheid in gesprekstechnieken om in te zetten bij het contact met de jongeren uit de doelgroep.

Omdat een aantal leden van het kernteam in de loop van het project aangaf het contact met jongeren uit de doelgroep soms als lastig te ervaren, is er in het voorjaar 2008 een training voor de kernteamleden verzorgd waarbij werd ingegaan op de communicatie tussen de professional en de jongeren uit de doelgroep. Overigens waren niet alle leden even enthousiast over de inhoud van deze training: sommige vonden de training niet genoeg aansluiten op de praktijk, voor andere was de inhoud te veel 'gesneden koek'.

Een belangrijke component van de methodiek zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* was om met de jongeren concrete afspraken te maken over hulp en ondersteuning en tegenprestaties en die te formaliseren in een convenant. Dit onderdeel van de aanpak is er in de praktijk niet van gekomen. Dat dit niet is gelukt, lijkt grotendeels samen te hangen met de wijze waarop de doelgroep is geworven. Het idee van het opstellen van een contract komt voort uit de ervaringen met deradicaliseringsprogramma's in het buitenland waar de doelgroep vaak bestaat uit personen die zichzelf aanmelden bij het programma. Zij zijn zelf tot het besef gekomen dat zij uit de groep willen stappen en zoeken daar ondersteuning bij. In dit pilotproject is er echter voor gekozen om de aanpak niet te richten op personen die zelf contact opnemen om te worden ondersteund, maar op jongeren die actief vanuit de pilotorganisatie worden benaderd. Bovendien is besloten de jongeren er niet van op de hoogte te stellen dat zij onderdeel vormden van een programma, omdat men vreesde dat de jongeren dan vroegtijdig zouden afhaken. Het gevolg van deze opzet is dat voor de hulp die is geboden geen 'tegenprestaties' konden worden verwacht.

Een bijkomende reden is dat sommige professionals vanuit de taakopvatting van hun werkveld ondersteuning niet kunnen weigeren, indien een jongere niet de gewenste veranderingen of ontwikkeling vertoont. Dit geldt bijvoorbeeld voor het maatschappelijk werk.

- Een vervolg op de pilot

Eind september 2008 werd de pilot afgerond. Omdat men graag op de ingeslagen weg verder wilde gaan, is besloten om het kernteam op te laten gaan in het reguliere overleg van het zorgnetwerk 12+. Het thema 'radicalisering' is nu een apart punt op de agenda. Bovendien wordt het volgen van de ontwikkelingen van radicaliserende jongeren en het coördineren van interventies voortgezet in dit overleg.

We hebben nu enig inzicht gekregen in het verloop van de aanpak: de gestelde doelen, de implementatie en de daadwerkelijke uitvoering. In de volgende paragraaf gaan we in op de resultaten van de pilot: wat heeft de aanpak opgeleverd? Zijn de doelstellingen behaald? In hoeverre zijn personen uit het extreemrechtse milieu gederadicaliseerd? Hierbij zul-

len achtereenvolgens het individuele niveau en het groepsniveau de revue passeren.

3.3 Resultaten: het individuele niveau

De doelstelling van de pilot zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* is:

‘verdere radicalisering en maatschappelijke isolatie voorkomen van individuele jongeren en zo eventuele deelname en/of ondersteuning van maatschappelijk ongewenst gedrag, zoals vernielingen, gewelddaden en bedreigingen te voorkomen en/of te bestrijden.’

Daarbij was het doel om met 20 jongeren, zowel meelopers als ook jongeren die zich aangetrokken voelen tot het extreemrechtse milieu, een traject aan te gaan en bij 50 procent – 10 jongeren dus – het effect te bereiken dat zij geen bijdragen (meer) zouden leveren aan extreemrechtse uitingen of gedragingen.

Uit de doelstelling van het *Plan van Aanpak* van Winschoten blijkt dat er bij de definiëring van deradicalisering is gekozen voor een praktische insteek waarbij wordt ingezet op verandering in gedrag en uitingen. In het kernteam bestond echter in de eerste fase van de pilot enige verwarring over wat nu onder ‘deradicalisering’ moest worden verstaan (zie paragraaf 3.2.3). Maar in de loop van de tijd ontstond er een consensus die aansloot bij de uitgangspunten van de pilot, namelijk dat er sprake is van deradicalisering wanneer de jongere zijn radicale *gedrag* heeft aangepast. Wel was men het erover eens dat het helemaal mooi zou zijn wanneer personen hun opvattingen ook zouden wijzigen, maar dat dit in de meeste gevallen een niet te behalen ideaal was.

Hieruit volgen aspecten die van belang zijn als onderzocht wordt of iemand in een deradicaliseringsproces zit of gederadicaliseerd is:

- deelname aan de Winschotense Blood & Honour-groep (of andere extreemrechtse groepering);
- dragen van kleding met extreemrechtse symbolen;
- doen van extreemrechtse uitingen op school of op internet;
- delicten begaan in extreemrechtse sfeer;
- huldigen van extreemrechtse opvattingen.

Daarbij wordt de lokale succesdefinitie gevolgd dat een persoon als gede-radicaliseerd wordt beschouwd wanneer hij de eerste vier of alle aspecten heeft gestaakt of losgelaten.

De initiële verwarring over het afbakenen van deradicalisering hing samen met onduidelijkheid over de criteria om de doelgroep te selecteren. Hierdoor zijn in eerste instantie enkele personen uit de harde kern van de Blood & Honour-groep in de doelgroep opgenomen, ondanks de doelstelling om de aanpak op meelopers te richten. Omdat er gedurende de pilot door het kernteam aan deze doelgroep inclusief personen uit de harde kern is vastgehouden, worden deze personen hier meegenomen in de bespreking van de resultaten. Wel is het van belang om bij de beoordeling van de resultaten er rekening mee te houden dat de aanpak in Winschoten nooit is opgezet om personen uit de harde kern te deradicaliseren.

De doelgroep van de pilot bestond in totaal uit 22 jongeren: 21 mannen en 1 vrouw.³¹ De meeste jongeren waren tussen de achttien en twintig jaar.³²

3.3.1 *De beginsituatie van de jongeren uit de doelgroep*

Van de 22 personen uit de doelgroep behoorden er vier tot de harde kern van de Blood & Honour-groep. Deze jongeren droegen extreemrechtse kleding en kwamen zeer regelmatig in aanraking met de politie vanwege vandalisme en geweldpleging. Ook waren zij betrokken bij het rekruteren van nieuwe leden van de groep. Voorbeelden zijn Tom en Benny.³³ Tom was al in 2004 door bekenden van een vriend gerekruteerd en was jarenlang betrokken bij extreemrechtse incidenten die al dan niet met geweld gepaard gingen. Hij droeg kleding met extreemrechtse symbolen en verbood meelopers van de groep om met de politie te praten. Benny kwam ook veel in aanraking met de politie en was actief betrokken bij het benaderen van potentiële nieuwe leden.

Zes personen waren meelopers van de Blood & Honour-groep: zij droegen extreemrechtse kleding en onderhielden contact, maar waren niet of nauwelijks betrokken bij delicten. Een van hen was Nina. Zij had verkering met een van de leden en droeg extreemrechtse kleding. Ze kwam ook op bijeenkomsten, maar was niet betrokken bij het organiseren van activiteiten. Een andere meeloper was Lars, drager van kleding met extreemrechtse symbolen en goede vriend van Benny. Hij was van school

gestuurd en had ruzie met zijn vroegere vrienden. Lars had geen duidelijke extreemrechtse overtuigingen, maar wilde wel graag bij de groep horen.

Van drie personen is bekend dat zij tot de groep behoorden, maar het was niet duidelijk of zij tot de harde kern of tot de meelopers gerekend moesten worden. Deze personen waren niet betrokken bij delicten van de groep, maar uitten zich wel extreemrechts of ronselden nieuwe leden. Zo was Rick wel betrokken bij de groep, maar was hij geen ‘bekende’ van de politie. Hij had geen contact meer met het jongerenwerk sinds hij bij de groep betrokken was en hij ronselde op school medeleerlingen.

De overige negen personen behoorden niet tot de groep, maar afficheerden zich wel op verschillende manieren met extreemrechts. Een aantal van hen droeg extreemrechtse kleding en een aantal deed extreemrechtse uitingen op school of op internet. Een voorbeeld is Maarten, die in het verleden feestjes van de Blood & Honour-groep bezocht en aanwezig was bij een vechtpartij tussen extreemrechts en bewoners van het nabije asielzoekerscentrum. Hoewel hij ten tijde van de pilot volgens eigen zeggen afstand hield tot de Blood & Honour-groep, viel hij op omdat hij naar zijn werk kleding droeg met extreemrechtse symbolen. Een ander voorbeeld is Joey, die in het blikveld van het kernteam kwam toen hij foto’s op internet plaatste met hakenkruizen en SS-tekens. Hij was bovendien bevriend met Rick en er waren signalen dat de Blood & Honour-groep hem probeerde te ronselen.

3.3.2 *De eindsituatie van de jongeren uit de doelgroep*

Van de vier personen die tot de harde kern van de Blood & Honour-groep behoorden, zitten twee personen, onder wie Benny, nog steeds in de harde kern.³⁴ De twee andere zijn niet meer betrokken bij de groep. Tom is uit de groep gestapt. Hij is op zoek naar werk en heeft regelmatig ruzie met zijn oude kameraden wanneer zij elkaar op straat tegenkomen. De ander, Sander, is na een interne ruzie uit de groep gestapt.

Van de zes meelopers behoort één persoon nu tot de harde kern. Dit is Erik, een jongeman die bij de start van de pilot wel bij de groep betrokken was, maar nauwelijks delicten pleegde. Nadat de ruimte waar de groep bij elkaar kwam wegviel (overigens om redenen die losstaan van het pilotproject), is hij de ‘gastheer’ van de groep geworden. Bijeenkomsten van de groep vinden bij hem thuis plaats. De overige vijf meelopers manifes-

teren zich niet meer als extreemrechts. Nina heeft haar extreemrechtse kleding uitgedaan en komt niet meer op bijeenkomsten van de groep. Lars heeft nauwelijks meer contact met Benny en draagt geen extreemrechtse kleding meer. Hij is weer begonnen met een opleiding.

Van de drie personen van wie onduidelijk was of zij tot de harde kern behoorden of meelopers waren, zijn twee personen uit de groep gestapt. Rick zit nog steeds in de groep en van hem is bekend dat hij nu tot de harde kern van de groep behoort. Hoewel hij weinig delicten pleegt, is hij bij de activiteiten van de groep betrokken en ronselt hij jongeren.

Van de overige jongeren hebben zes personen hun extreemrechtse uitingen gestaakt. Ze dragen geen extreemrechtse kleding meer en hebben zich niet meer extreemrechts geuit op internet. Zo draagt Maarten geen extreemrechtse kleding meer en is Joey niet meer bevriend met Rick. Joey heeft de foto's met extreemrechtse symbolen gewist. Van de andere drie personen is onbekend in hoeverre zij zich nog extreemrechts uiten. Dit zijn jongeren die als doelgroep van de pilot zijn aangemerkt, omdat zij zich op school of op internet als extreemrechts manifesteerden, maar met wie het kernteam niet of nauwelijks contact heeft gehad. Er was hierdoor geen goed zicht op de ontwikkeling van deze jongeren en op hun situatie bij de afsluiting van de pilot.

Samenvattend hebben van de 22 personen die bij de pilot betrokken waren vijftien personen hun extreemrechtse uitingen of gedrag gestaakt, manifesteren vier personen zich nog als extreemrechts en is van drie personen onbekend of zij zich nog extreemrechts uiten.

3.3.3 *Analyse: invloed van de pilot*

In Winschoten was het doel van de pilot om 20 personen in het pilotprogramma op te nemen en bij ten minste 50 procent (10 personen) een dusdanig effect te bereiken dat zij volgens de eerdergenoemde vijf criteria gederadicaliseerd zijn. Wanneer we nu de beginsituatie van de betrokken individuen bij de start van de pilot (september 2007) vergelijken met de eindsituatie bij de afsluiting van de pilot (september 2008), zien we dat er veel is veranderd: bijna driekwart (15 personen) van de doelgroep (22 personen) voldoet hieraan. Maar op basis van deze veranderingen alleen kunnen geen eenduidige conclusies over het succes van de pilot worden getrokken. Er zal immers eerst moeten worden achterhaald in hoeverre er een verband bestaat tussen de waargenomen veranderingen op indivi-

dueel niveau en het pilotprogramma. Met andere woorden: zijn de veranderingen een gevolg van het deradicaliseringsexperiment?

Dit is geen eenvoudige vraag. Het spreekt vanzelf dat het experiment met deradicalisering zich niet in een sociaal vacuüm heeft afgespeeld. De betrokken jongeren kunnen in de periode dat de pilot liep ook zijn beïnvloed door bijvoorbeeld onderlinge ruzies, het aangaan of verbreken van (liefdes)relaties of veranderende relaties met ouders. Dit zijn factoren, waarvan het moeilijk is om vast te stellen hoe zij zich verhouden tot de invloed van de pilot: ze kunnen losstaan van de pilot, maar ook indirect samenhangen, bijvoorbeeld wanneer een jongere die onder invloed van de pilot twijfelt aan zijn betrokkenheid, bij de groep een interne ruzie aangrijpt om met de groep te breken.

Ook is het belangrijk voor de beoordeling van de resultaten dat niet alle personen vanaf het begin van de pilot tot de doelgroep behoorden. Deze groep is in de loop van de pilot uitgebreid, wat tot gevolg heeft dat sommige jongeren over een langere periode door het kernteam zijn gevolgd dan anderen. Dit betekent dat sommige jongeren op het moment dat de pilot eindigde, nog in een traject zaten en dat daarom nog niet goed kan worden beoordeeld in hoeverre het programma aanslaat bij hen.

Met al deze slagen om de arm zullen we, aan de hand van een analyse van de uitgevoerde interventies bij de 22 jongeren van de doelgroep, pogen te inventariseren wat de waarschijnlijke invloed van de pilot op de individuele jongeren is geweest.

Zoals eerder beschreven komen uit onze inventarisatie van de uitgevoerde individuele trajecten de volgende interventies naar voren.

1. De politie voert een of meer gesprekken met de betreffende jongere over de extreemrechtse opvattingen en over de mogelijke gevolgen hiervan voor en de verwachtingen van de toekomst.
2. De politie neemt contact met de school van de jongere op, die vervolgens een gesprek met de jongere voert over zijn extreemrechtse uitingen.
3. Het jongerenwerk voert een of meer gesprekken met de betreffende jongere over extreemrechtse kleding en andere extreemrechtse uitingen en over de gevolgen en verwachtingen voor de toekomst. Hierbij wordt soms bedreigd dat niet meer kan worden deelgenomen aan activiteiten van het jongerenwerk.

4. De Stichting Opmaat voert een gesprek met de betreffende jongere over zijn extreemrechtse kleding en dreigt met de sanctie van ontslag.
5. Het maatschappelijk werk voert gesprekken met de betreffende jongere over extreemrechtse uitingen en opvattingen en ondersteunt de jongere bij het vinden van woning, werk, een nieuwe sociale omgeving en bij schuldsanering.
6. De gemeente maakt met een woningbouwvereniging de afspraak dat de betreffende jongere niet zijn woning zal worden uitgezet in verband met een huurschuld. Daartegenover staat dat de jongere zijn contacten met de extreemrechtse groep moet verbreken en een psychologische behandeling aanvaardt.
7. In een aantal gevallen zijn de ouders bij de interventie betrokken: er zijn gesprekken met hen gevoerd of zij zijn anderszins betrokken bij de gesprekken die met de betreffende jongere zijn gevoerd.

Bij de inventarisatie van de interventies is het belangrijk te vermelden dat de intensiteit van de interventie per betrokken jongere flink kan verschillen. Met negen jongeren is slechts één gesprek gevoerd of waren de gesprekken kort en oppervlakkig. Zo is er met Joey een keer een gesprek gevoerd naar aanleiding van de foto's die hij met extreemrechtse symbolen had bewerkt. Met Nina is er een paar keer gesproken over de betekenis van de extreemrechtse kleding en de mogelijk negatieve gevolgen van het dragen daarvan. En met Benny heeft de jeugdagent een aantal keer een gesprek aangeknoopt over zijn gedrag en extreemrechtse opvattingen.

Bij zeven jongeren was het traject intensiever: hierbij werd een jongere intensief begeleid door een van de betrokken instanties of hadden verscheidene instanties contact met een jongere. Een voorbeeld van zo'n 'gecombineerd' traject is de interventie bij Erik. Vanuit de Stichting Opmaat zijn gesprekken met hem gevoerd over zijn kleding (met dreiging van ontslag). Ook heeft de jeugdagent contact met hem opgenomen en een gesprek over zijn kleding en opvattingen gevoerd. Een voorbeeld van een intensief traject is de interventie bij Lars. Een politiemann heeft gedurende de pilot zeer regelmatig contact met Lars en zijn ouders gehad, bouwde een vertrouwensband op en voerde gesprekken met hem over zijn gedrag, opvattingen en toekomst.

Met zes jongeren is nauwelijks tot geen contact geweest. Het gaat daarbij vooral om personen die pas in de loop van de pilot zijn aangemerkt als doelgroep. Een voorbeeld is Ivo, die om zou gaan met Benny. Hij was echter niet bekend bij de betrokken instanties en was ook niet zichtbaar binnen de Blood & Honour-groep. Er is geen contact met hem gelegd gedurende de pilot. Een ander voorbeeld is Ruben, die in een vrij laat stadium werd aangemerkt als iemand uit de doelgroep. Hij is wel in het kernteam besproken en er zou vanuit de politie contact met hem en zijn ouders worden gezocht, maar dit heeft niet meer plaatsgevonden in de periode van de pilot.

Wanneer we de individuele trajecten en de individuele resultaten in ogen-schouw nemen, kunnen we het volgende concluderen.

Op vier personen hebben de interventies een directe, positieve (deradicaliserende dan wel preventieve) invloed gehad. Hierbij gaat het om personen die niet tot de harde kern van de extreemrechtse groep behoorden. Op vijf personen hebben de interventies enige invloed gehad. Hierbij gaat het om personen die niet tot de harde kern van de extreemrechtse groep behoorden. Op vier personen hebben de interventies geen invloed gehad. Hierbij gaat het om drie personen die tot de harde kern behoorden en om een persoon van wie eerst onduidelijk was of hij tot de harde kern behoorde, maar daar nu zeker toe behoort. Van negen personen is onduidelijk in hoeverre de interventies invloed hebben gehad. Hierbij gaat het om personen die tot de harde kern behoorden, meeloper waren of zich op andere gronden als extreemrechts manifesteerden.

Op vier personen hebben de interventies *directe invloed* gehad. Daarbij gaat het in twee gevallen om een deradicaliserende invloed: deze jongeren zijn uit de Blood & Honour-groep gestapt. Een van hen is Lars. Zoals eerder beschreven was Lars een meeloper die de groep de rug heeft toegekeerd en is begonnen aan een nieuwe opleiding. De intensieve begeleiding heeft zowel Lars als zijn ouders gestimuleerd om zaken ten goede te keren. Interessant is dat Lars meer sociale dan inhoudelijke redenen had om met de groep mee te lopen: hij had ruzie met zijn vroegere vrienden, was bevriend met Benny en wilde graag bij de Blood & Honour-groep horen. De gesprekken met de politieman en zijn ouders hebben hem be-

wust gemaakt van de negatieve gevolgen van zijn groepslidmaatschap en zetten hem aan om weer met een opleiding te beginnen.

Ook op Thomas heeft de pilot een deradicaliserende invloed gehad. Thomas vertoonde op verschillende fronten probleemgedrag en was daarnaast ook betrokken bij de Blood & Honour-groep. Hij heeft een intensieve begeleiding vanuit het maatschappelijk werk gekregen, waarbij er gesprekken zijn gevoerd over zijn opvattingen en hij ondersteuning heeft gekregen bij het oplossen van financiële problemen en het opbouwen van een alternatieve vriendenkring. Thomas heeft zijn contacten met de groep verbroken en was ten tijde van de afsluiting van de pilot van plan om een nieuwe opleiding te beginnen. Hoewel het project Thomas duidelijk bij de opbouw van een nieuw leven heeft geholpen en zo een deradicaliserende invloed heeft gehad, is de relatie met zijn vriendin evenzeer een zeer invloedrijke factor in zijn ontwikkeling geweest. Hij wilde in verband met die relatie niet meer in de problemen komen.

In twee gevallen had de pilot niet zozeer een deradicaliserende als wel een preventieve invloed: deze personen zijn niet in de Blood & Honour-groep terechtgekomen. Het gaat om Joey en Maarten. Zoals beschreven waren er signalen dat Joey werd geronseld voor de Blood & Honour-groep. Het gesprek dat met hem is gevoerd, lijkt een positief effect te hebben gehad. Wel moet in dit geval een slag om de arm worden gehouden, omdat er weinig bekend is van andere factoren die mogelijk een rol hebben gespeeld. Bij Maarten is de pilot vooral van invloed geweest in het voorkomen dat hij terug zou glijden naar de extreemrechtse groep. Het maatschappelijk werk heeft hem begeleid bij het vinden van een woning en heeft gesprekken met hem gevoerd over zijn opvattingen en zijn toekomst. Maarten heeft nog wel extreemrechtse opvattingen, maar gaat hierover in discussie en verbindt geen (uiterlijk) gedrag aan zijn opvattingen.

Op vijf personen hebben de interventies *enige invloed* gehad in de zin dat de betreffende jongeren hun extreemrechtse kleding op het werk of op school na de interventie hebben uitgetrokken. We hebben echter weinig zicht op mogelijke veranderingen in hun opvattingen en op de wijze waarop deze personen zich in hun persoonlijke levenssfeer uiten. Van één persoon, namelijk Erik, is bijvoorbeeld bekend dat hij zijn kleding op zijn werk wel heeft aangepast, maar niettemin tot de harde kern van de

Blood & Honour-groep is gaan behoren. Bij de overige vier is hier echter geen zicht op. Een voorbeeld is Johan, die bij Opmaat werkte en kleding met extreemrechtse symbolen droeg. Na een gesprek bij Opmaat – met dreiging van ontslag – draagt hij deze kleding niet meer op het werk. Het is echter niet bekend hoe hij zich in zijn vrije tijd uit en of hij banden had of heeft met de Blood & Honour-groep. Hetzelfde geldt voor Oscar die op school kwam met kleding met extreemrechtse symbolen en contact had met Rick. Na een gesprek tussen de politie en zijn ouders en een gesprek met de mentor heeft Oscar zijn extreemrechtse kleding uitgetrokken. Maar het is onbekend of hij nog contact met Rick onderhoudt of nog andere contacten met de Blood & Honour-groep heeft.

Op vier personen hebben de interventies *geen invloed* gehad. Twee van hen, Benny en Simon, zaten bij de start van de pilot in de harde kern van de Blood & Honour-groep en zitten daar nog steeds in. Hoewel het niet de doelstelling van de pilot was om personen uit de harde kern te deradicaliseren, zijn een aantal van deze jongeren wel als doelgroep aangemerkt (zie paragraaf 2.3). Met zowel Benny als Simon heeft de jeugdagent contact gehad in het kader van de pilot, maar dit contact was niet intensief. De jeugdagent heeft een keer een gesprek met Simon en zijn moeder gevoerd en een aantal keer met Benny over zijn gedrag en zijn ideeën gesproken.

Rick was al betrokken bij de groep en heeft zich ontwikkeld tot lid van de harde kern, ondanks de gesprekken die de jeugdagent met hem heeft gevoerd en de hulp die zijn school hem heeft geboden bij het vinden van een stageplek. De vierde persoon, Arjen, bleek zelfstandig uit de Blood & Honour-groep gestapt te zijn toen het kernteam in contact met hem kwam. De pilot heeft dus geen rol gespeeld bij zijn uittreden uit de groep.

Van negen personen is het *onduidelijk* of de interventies invloed op hen hebben gehad. Die onduidelijkheid heeft verschillende redenen. Van vier personen is weinig informatie beschikbaar en met hen heeft nooit direct contact vanuit de pilot plaatsgevonden. Van hen is niet bekend hoe hun situatie nu is, dus kan ook niet worden gesproken van deradicalisering. Het gaat hierbij om de eerder beschreven gevallen van personen die pas

in de loop van de pilot zijn aangemerkt als doelgroep, zoals Ivo en Ruben.

Bij vijf anderen is het bekend dat er naast de interventies ook andere factoren mogelijk een rol speelden bij hun deradicalisering. We kunnen niet goed inschatten hoe de invloed van de interventies zich verhoudt tot die factoren. Een voorbeeld is Nina. Zoals beschreven heeft zij haar extreemrechtse kleding uitgedaan en gaat zij niet meer met de groep om. Het is echter niet duidelijk of dit het gevolg is van de gesprekken die met haar zijn gevoerd of van het feit dat haar verkering met een jongen uit de groep is uitgegaan. Een ander voorbeeld is Tom, die uit de harde kern is gestapt en nu ruzie heeft met zijn oude kameraden. Dit is gebeurd ten tijde van de pilot, maar feitelijk heeft er niet veel contact tussen Tom en het kernteam plaatsgevonden. Hij heeft alleen af en toe de jeugdagent gesproken. Het is goed mogelijk dat de pilot (indirect) invloed heeft gehad (doordat de groep bijvoorbeeld onder druk kwam te staan en Tom dat niet zag zitten), maar het is ook goed denkbaar dat zijn vriendin, die tegelijkertijd met hem uit de groep is gegaan, een doorslaggevende invloed heeft gehad.

3.4 Resultaten: het groepsniveau

Hoewel de aanpak in Winschoten zich richtte op individuele jongeren, hebben zich gedurende het project ook veranderingen voorgedaan op het niveau van de groep. In deze paragraaf zal worden onderzocht in hoeverre die veranderingen samenhangen met het pilotproject. Bij het analyseren van de resultaten op groepsniveau moet dezelfde voorzichtigheid worden betracht als bij de bespreking van de resultaten op het individuele niveau: de ontwikkelingen hebben binnen een bepaalde context plaatsgevonden waarvan moeilijk is vast te stellen of en hoe die is beïnvloed door de pilot. Op het niveau van de groep is het nog lastiger om de mogelijke invloed van het project te analyseren dan op het niveau van het individu, omdat er nog meer factoren een rol kunnen spelen waar nu geen zicht op is (zoals ontwikkelingen binnen de groep zelf, binnen het rechtsradicale veld in het algemeen of op sociaal-maatschappelijk niveau). De ontwikkelingen op groepsniveau zijn bovendien niet zo gedetailleerd gevolgd en geregistreerd als de ontwikkelingen op het individuele niveau.

3.4.1 *De beginsituatie van de rechtsradicale groep*

Uit de situatieschets in 3.1.1 komt het volgende beeld naar voren van de rechtsradicale groep in Winschoten bij de start van de pilot: er bestond een groep Lonsdalejongeren met een extreemrechtse oriëntatie. Deze groep zorgde voor overlast en jeugdcriminaliteit. Ook was de groep betrokken bij enkele (ernstige) incidenten met racistisch geweld. Veel jongeren in Winschoten voelden zich niet veilig door het bestaan van deze groep. Tegelijkertijd had de groep aantrekkingskracht op bepaalde jongeren – zowel uit Winschoten als ook breder uit de hele Oost-Groningse regio – en verwierf dus nieuwe aanhang. Daarnaast bestond er een – beter georganiseerd – netwerk van Blood & Honour in Winschoten. Dit netwerk werd gecoacht door oudere en ervaren rechtsextremisten. Deze groep was nationaal en internationaal actief. Het Blood & Honour-netwerk kreeg aanwas vanuit de groep Lonsdalejongeren en rekruteerde actief jongeren.

3.4.2 *De eindsituatie van de rechtsradicale groep*

Bij de afsluiting van de pilot is de rechtsradicale groep bijna geheel verdwenen uit Winschoten.³⁵ Binnen de groep is ruzie ontstaan, waardoor de groep in tweeën is gesplitst: aan de ene kant de uitgedunde harde kern van de Blood & Honour-groep en anderzijds een vriendengroep die het radicale milieu heeft verlaten. De overlast is in Winschoten tot een minimum gedaald. Er heeft zich nog wel een aantal gewelddadige incidenten voorgedaan, maar dit betrof een ‘onderling’ gevecht tussen de twee fracties die zijn ontstaan na de ruzie binnen de groep.

Nadat de hangplek waar de groep altijd bij elkaar kwam was afgebroken, is de nu nog bestaande harde kern van het Blood & Honour-netwerk uitgeweken naar Nieuw-Scheemda. Daar hebben ze een nieuwe hangplek gevonden. Het gaat hierbij nog om zes personen. Ook zijn er pogingen gedaan om in jongerencentra in de regio toegang te krijgen.

Nu een grote groep van meelopers is afgehaakt en de harde kern uit Winschoten is verdwenen, is de groep minder bedreigend voor de overige jeugd in Winschoten geworden, en wordt er ook geen aantrekkingskracht meer uitgeoefend op ‘nieuwelingen’. Zowel het jongerenwerk als de politie constateert dat de leden van de groep door de rest van de jeugd nu vooral als *losers* worden beschouwd.

Er is tegelijkertijd, zij het op beperkte schaal, sprake van een ‘waterbed’-effect. De druk op de groep in Winschoten zorgt voor verplaatsing van het probleem naar Nieuw-Scheemda en jongerencentra in de omgeving. Het gaat hier om geringe aantallen in vergelijking tot wat er in Winschoten aan de hand was. Ook staat de jeugd in Nieuw-Scheemda vooralsnog negatief tegenover het Blood & Honour-groepje en wordt de groep in omliggende jongerencentra verre van geaccepteerd.

3.4.3 *Analyse: invloed van de pilot*

Er hebben zich grote veranderingen in de rechtsradicale groep voorgedaan gedurende de looptijd van het pilotproject. De belangrijkste invloed die het project hierbij lijkt te hebben gespeeld, is het letterlijk en figuurlijk beperken van de ruimte van de groep. Door het project waren zowel overheid als verschillende instanties en instellingen gespist op signalen van extreemrechts in Winschoten. Hierdoor werd er gelijktijdig van verschillende kanten druk op de groep uitgeoefend: de politie hield personen uit de harde kern van de groep in de gaten en knoopte af en toe een praatje aan, terwijl meelopers werden aangesproken op hun extreemrechtse uitingen op school, op hun werk bij Stichting Opmaat of in contacten met het jongerenwerk. Bovendien ging de aandacht vanuit de gemeente gepaard met een flinke aandacht vanuit de media, die de zichtbaarheid van de groep vergrootte. Een van de oudere, ervaren personen uit het Blood & Honour-netwerk die een belangrijke rol speelde in het faciliteren van de groep, trok zich in dezelfde periode terug, mogelijk als gevolg van de toegenomen aandacht en zichtbaarheid.

Met al deze aandacht werd een duidelijke boodschap naar de groep uitgezonden: ‘Pas op, we weten dat jullie er zijn en we letten op jullie.’ Tegelijkertijd werd naar de individuele betrokkenen uitgedragen dat er kansen waren om de groep te verlaten en een nieuwe weg in te slaan. Het is goed mogelijk dat met de aandacht ook indirect een boodschap naar de overige jeugd in Winschoten werd uitgezonden, namelijk dat de groep niet meer ongezien zijn gang kon gaan en aangepakt werd. Hierdoor nam wellicht de dreiging en daarmee ook de aantrekkingskracht van de groep af, omdat het minder ‘stoer’ was om bij de groep te horen.

Tegelijkertijd ziet het er naar uit dat er bij de veranderingen binnen de groep ook andere factoren een belangrijke rol hebben gespeeld, waarvan het onduidelijk is of en in hoeverre ze samenhangen met de pilot. In de

eerste plaats is dat de al genoemde interne ruzie waardoor de groep is opgesplitst. De aanleiding van het conflict was het feit dat een van de betrokken jongens een relatie had gekregen met een meisje met een donkere huidskleur. Ook is de harde kern wel uitgedund, maar niet verdwenen. De groep heeft zich verplaatst van Winschoten naar Nieuw-Scheemda, waardoor de groep in Winschoten minder zichtbaar is geworden en tot minder problemen leidt.

Bovendien is het onduidelijk in hoeverre de groep bewust ‘last’ heeft gehad van de aandacht. Omdat, zoals eerder vermeld, de betrokken jongeren niet op de hoogte zijn gebracht van het feit dat zij onderdeel uitmaakten van de pilot, is het niet mogelijk om te achterhalen hoe de toegenomen aandacht op de jongeren is overgekomen. Een persoon die uit de harde kern is getreden, is door ons geïnterviewd. Hij gaf aan niets te hebben gemerkt van een veranderde houding vanuit de overheid. Wel was hij zich bewust van de media-aandacht, maar hij gaf niet te kennen dat dit een rol had gespeeld bij zijn deradicalisering. Uiteraard kan de toegenomen aandacht en druk invloed op de groep hebben gehad zonder dat de leden van de groep zich hiervan bewust waren. Dit is echter nauwelijks te achterhalen.

3.5 Slotbeschouwing

Wat kunnen we concluderen over de implementatie en uitvoering van het deradicaliseringsexperiment in Winschoten en de resultaten op individueel en groepsniveau? En wat zijn de lessen voor de toekomst?

Het implementatie- en uitvoeringsproces overziend, blijkt het experiment een lange startfase nodig te hebben gehad. In de eerste periode van uitvoering (september 2007 – maart 2008) is het kernteam op verschillende terreinen zoekende geweest. Er bestond onduidelijkheid over de taakverdeling tussen de gemeente, FORUM en de *Monitor Racisme & Extremisme*. En het kernteam had niet scherp voor ogen wie er precies onder de doelgroep viel en hoe deradicalisering gedefinieerd moest worden. Terwijl bij sommige jongeren al in een vroege fase een interventie werd ingezet, bleef het bij andere jongeren lang onduidelijk hoe en door wie er zou moeten worden geïntervenieerd.

Dat er zich een periode van zoeken en uitvinden voordoet, is inherent aan een pilot. In dit geval bestonden in Nederland nog geen specifieke

ervaringen op dit terrein en waren er geen duidelijke, gestructureerde voorbeelden van een deradicaliseringsprogramma. De programma's uit het buitenland vormden een basis voor het project, maar konden niet zonder meer worden gekopieerd naar de situatie in Nederland. Dat het tijd kostte om de aanpak een praktische invulling te geven is dan ook niet verwonderlijk. Maar er is ook wel tijd verloren gegaan door een gebrek aan structuur bij de uitvoering van de aanpak. Lange tijd bestond er binnen het kernteam geen duidelijke verdeling van taken en verantwoordelijkheden. Bovendien werd de kennis en informatie over de doelgroep niet op gestructureerde wijze met elkaar gedeeld. Als gevolg van de verwarring en onduidelijkheid die dit gaf, nam het kernteam aanvankelijk een afwachtende houding aan.

Dat de situatie in het voorjaar 2008 veranderde en er schot in het project kwam, lijkt het gevolg van enkele aanpassingen die er in die periode werden gedaan. Zo werd besloten om in de bijeenkomsten van het kernteam gestructureerd de ontwikkelingen van elke jongere uit de doelgroep door te spreken. Ook kregen de kernteamleden ieder een aantal jongeren toegewezen om contact mee te leggen, te onderhouden en te interveniëren. In dezelfde periode werden twee personen aan het kernteam toegevoegd: een medewerker van Stichting Opmaat en een medewerker van het algemeen maatschappelijk werk. Hierdoor werd de scala aan professionele achtergronden en ervaringen van het team uitgebreid, waardoor sommige interventies beter uit de verf kwamen. Bovendien had de uitbreiding – met de bijbehorende ‘frisse blik’ – een positief effect op de samenwerking en dynamiek binnen het team. Tevens werd er in deze periode een training voor de kernteamleden verzorgd om te leren hoe de communicatie met de jongeren uit de doelgroep vorm kon worden gegeven. Hoewel niet iedereen onverdeeld enthousiast was over de training, werd wel een *momentum* gecreëerd: het besef dat het de hoogste tijd was om daadwerkelijk met de jongeren aan de slag te gaan.

Gezien de lange beginfase van het project, is het een goede beslissing geweest om het project te verlengen van juni tot en met september 2008. Juist in de periode van maart tot en met september 2008 zijn de meeste trajecten met de jongeren ingezet. Het resultaat dat nu is behaald, was niet mogelijk geweest in de korte periode van maart tot en met juni.

Hoe zagen de trajecten van de jongeren uit de doelgroep eruit en wat heeft deze aanpak opgeleverd op individueel niveau en op groepsniveau? De opzet van de deradicaliseringspilot was om met jongeren een traject aan te gaan waarin zij werden ondersteund bij hun uittreden uit een extreemrechtse groep. Het ging daarbij om begeleiding bij praktische problemen als het vinden van werk, scholing, hulpverlening of woonruimte. We zien dat in de praktijk vooral veel gesprekken door de verschillende instanties met de jongeren zijn gevoerd. Het ging daarbij vooral om gesprekken over het gedrag en de ideeën van de betreffende jongere, de betekenis van bepaalde extreemrechtse symbolen en de gevolgen van het gedrag en de uitingen van de jongere voor zijn toekomst. In vijf gevallen is er ook ondersteuning geboden in het vinden van werk, scholing of een woonruimte. Daarnaast is in vier gevallen het gesprek vergezeld gegaan van een dreiging van ontslag indien extreemrechtse uitingen (in alle gevallen kleding) niet werden gestaakt.

Uit de bespreking van de resultaten blijkt dat de gesprekken met de jongeren een heel positief effect kunnen hebben: de jongeren worden bewust gemaakt van de mogelijke gevolgen die hun gedrag kan hebben voor hun toekomst en worden gestimuleerd een alternatieve sociale omgeving op te zoeken. Dit geldt echter alleen voor jongeren die niet tot de harde kern van de groep behoren. Het gaat om jongeren die zich extreemrechts kleden dan wel uiten, meelopen met de extreemrechtse groep of net contacten aan het ontwikkelen zijn met de groep. Deze jongeren kunnen er baat bij hebben wanneer er eens een goed gesprek wordt gevoerd over de betekenis van hun uitingen en wat voor gevolgen die kunnen hebben voor de toekomst. Aangezien het project zich ten doel stelde om juist dit soort jongeren – niet harde kern maar om de groep hangend – te deradicaliseren, is het een zeer positief resultaat dat negen van de achttien jongeren uit die doelgroep in positieve zin zijn beïnvloed door het project.

Tegelijkertijd moet worden opgemerkt dat de interventies wellicht nog meer jongeren hadden bereikt als ze veelomvatter waren geweest. Zo zijn er, zoals eerder werd beschreven, jongeren als doelgroep aangemerkt met wie vervolgens nooit contact is opgenomen, laat staan een traject gestart. Ook hebben de interventies geen of nauwelijks invloed gehad op de vier personen uit de harde kern. Enerzijds kan worden gesteld dat dit niet problematisch is: de pilot was immers niet gericht op personen uit de harde kern. Anderzijds zijn deze vier personen uit de harde kern wel

als doelgroep aangemerkt en ook in het project opgenomen. En juist bij deze jongeren zijn er ook kansen blijven liggen. Met de meeste van hen is er wel eens door een van de instanties een gesprek gevoerd, maar is er niet actief ingesprongen op de mogelijkheden die zich voordeden. Zo had in twee gevallen een samenwerking met de reclassering na detentie tot resultaten kunnen leiden. Van een andere jongen waren er signalen dat hij niet gelukkig was in de groep, maar niet wist hoe hij eruit zou kunnen komen. Met deze signalen is niets gedaan.

Bij de bespreking van de individuele resultaten komen heel duidelijk de (zie paragraaf 3.2.3) problemen rond de registratie van de ontwikkeling van de individuele jongeren naar voren: van een flink aantal jongeren hebben we eenvoudigweg te weinig informatie om zinnige uitspraken te kunnen doen over hun ontwikkeling en mogelijke deradicalisering.

Vanuit het perspectief van de bestrijding van rechtsextremisme is er op groepsniveau gedurende de pilot veel ten goede veranderd. Het lijkt erop dat deze verandering samenhangt met de toegenomen aandacht voor en druk op de groep. Doordat verschillende instanties gespitst waren op extreemrechtse signalen, nam de ruimte voor de groep af. Tegelijkertijd hebben ook factoren meegespeeld waarvan het onduidelijk is of en hoe ze samenhangen met de pilot. In het bijzonder heeft een interne ruzie de groep ernstig verzwakt. Het is onduidelijk of deze ruzie samenhangt met (de druk en aandacht vanuit) het pilotproject of hier geheel los van stond. Het is dan ook belangrijk om de vinger aan de pols te blijven houden. Er is een zeer positief resultaat geboekt. Nu is het van belang om dit resultaat te bestendigen en met blijvende aandacht de ruimte en invloed van de groep beperkt te houden.

Wat zijn de lessen die uit het voorafgaande kunnen worden getrokken? In de eerste plaats zijn *commitment* en een goed georganiseerde aansturing op bestuurlijk niveau onontbeerlijk voor een dergelijk deradicaliseringsproject waarbij de samenwerking tussen verschillende instanties is vereist.

Daarnaast is het belangrijk om in een vroeg stadium helder voor ogen te hebben wat onder deradicalisering wordt verstaan: gaat het daarbij om het beperken van overlast, het losweken van personen uit de radicale groep of het veranderen van radicale opvattingen?

Een goede structuur bij de opzet van de aanpak is heel belangrijk voor het goed functioneren van het project. Het gaat daarbij om een duidelijke verdeling van taken en verantwoordelijkheden, vergaderoutine en regelmatige en gestructureerde uitwisseling van kennis en informatie. Bovendien zijn medewerkers nodig die verschillende vaardigheden combineren: personen die ambulante werken en inzicht in de doelgroep en specifieke problematiek hebben, maar ook ‘lastige’ gesprekken met jongeren kunnen voeren en een vertrouwensband kunnen opbouwen.

Het is aan te bevelen om bij een dergelijk project de registratie op een andere manier te organiseren, bijvoorbeeld door relevante informatie tijdens bijeenkomsten van het team te verzamelen en gelijk vast te leggen. Daarbij is het uiteraard van belang om zorgvuldig om te springen met persoonlijke gegevens van betrokken personen.

Bij het opzetten van een deradicaliseringsproject moet niet alleen over de doelgroep worden nagedacht in termen van positie in het extreemrechtse milieu (harde kern, meelopers, aangetrokken door extreemrechts), maar ook in termen van werving. Richt het project zich op personen die zichzelf aanmelden (en dus al bereid zijn om het extreemrechtse milieu te verlaten) of op personen die actief moeten worden geworven?

Tenslotte is het aan te bevelen om bij een dergelijk project voor dit type jongeren meer in te zetten op samenwerking met de reclassering en op meer diepgravende gesprekken over hun gedrag, opvattingen en mogelijkheden.

4 Eindhoven

Zoals in hoofdstuk 2 is beschreven werd aan een aantal gemeentes gevraagd of zij mee wilden werken aan een experimenteel deradicaliseringsproject. Een van die gemeentes was Eindhoven. Om aan dat project mee te kunnen doen, waren drie criteria van belang. Ten eerste moesten er in een gemeente problemen bestaan rond extreemrechtse radicalisering. Ten tweede zou men zich binnen de gemeente bewust moeten zijn van het bestaan van deze extreemrechtse problemen en die ook als zodanig moeten duiden. Ten derde moest de gemeente de in de pilot voorgestelde werkwijze zien als aanvulling op bestaand beleid en bereid zijn die te gebruiken om het gesignaleerde probleem te lijf te gaan.

In het eerste deel van dit hoofdstuk zal beschreven worden in hoeverre Eindhoven aan deze criteria voldeed. In het tweede deel van het hoofdstuk zal de invoering van het project in Eindhoven besproken worden. De opbouw van dat deel is anders dan in het hoofdstuk over Winschoten, aangezien in Eindhoven het project niet is gevorderd tot een stadium waar daadwerkelijk sprake was van individuele trajecten.

4.1 Situatieschets

Om te duiden hoe de situatie in Eindhoven aan het begin van het deradicaliseringsproject was, worden de drie eerdergenoemde criteria achtereenvolgens besproken: de situatie van extreemrechts, de waarneming en duiding van dit probleem en het bestaande beleid.

4.1.1 *Extreemrechts in Eindhoven*

Om een duidelijk beeld te krijgen van de problemen die rond extreemrechts in Eindhoven speelden, maakten FORUM en de *Monitor Racisme & Extremisme* een *factsheet*. Die leverde, samengevat, het volgende beeld op.

Het beeld van extreemrechts in de regio Eindhoven werd het afgelopen decennium sterk bepaald door de drie jaar durende aanwezigheid van een 'vrijruimte'. In 2000 werd een kazerneterrein in de bossen ten westen van Eindhoven gekraakt. Dit terrein werd een verzamelplek voor rechts-extremisten uit de hele regio, al snel gevolgd door de rest van Nederland. Er werden concerten en bijeenkomsten georganiseerd die af en toe een

internationale aantrekkingskracht hadden. De ‘vrijplaats’ had een mobiliserende werking op jongeren in de verre omgeving.³⁶ Deze situatie bleef bestaan totdat het complex eind 2003 werd verlaten. Er was toen landelijke commotie ontstaan over de openlijke nazistische activiteiten die er plaatsvonden. De burgemeester van Eindhoven dreigde vervolgens met ingrijpen, waarop de krakers zelf vertrokken. De groepen die op het terrein actief waren geweest bleven daarna bestaan, maar veranderden na verloop van tijd wel van omvang en samenstelling.

In en rond Eindhoven ontstond in dezelfde periode een groot aantal groepen Lonsdalejongeren, dat her en der voor forse problemen zorgde. Met ‘Lonsdalejongeren’ bedoelen wij, zoals al eerder is beschreven, extreemrechtse jongeren die voortkomen uit de gabberjeugdijl.³⁷ Vanaf medio 2003 werd over deze problemen regelmatig de noodklok geluid, vooral vanuit het jongerenwerk. Eindhoven zelf was een verzamelpunt voor deze groepen, vanwege de uitgaansmogelijkheden in de stad. Een deel van deze jongeren bezocht ook het gekraakte kazerneterrein. Vanuit dit circuit van Lonsdalers radicaliseerde een groep Eindhovense jongeren. Zij werden actief op de extreemrechtse website ‘Holland Hardcore’.³⁸ Enkele jongeren uit deze groep stichtten brand in een islamitische basisschool.

Maar ook los van deze min of meer georganiseerde verbanden bestond er in de Eindhovense regio problematiek, die aan rechtsextremisme verwant was. Er vonden veel interetnische incidenten en geweldplegingen plaats in de regio. Na de moord op Theo van Gogh was er in Eindhoven ook sprake van een aantal anti-islamitische incidenten, waaronder een nooit opgehelderde bomaanslag op een islamitische basisschool.³⁹

Er leek dus voldoende extreemrechtse problematiek in Eindhoven en omgeving aanwezig. Dat was een belangrijk criterium voor het starten van een deradicaliseringsproject. Tegelijkertijd moest geconstateerd worden dat bij de aanvang van de pilot (medio 2007) veel van de feiten gedateerd waren.

4.1.2 *Probleemonderkenning*

In het voorjaar van 2007 benaderde FORUM de burgemeester van Eindhoven met het voorstel om als gemeente mee te doen aan het deradicaliseringsexperiment. Onderdeel van dit voorstel was een beschrijving van de door FORUM en de *Monitor Racisme & Extremisme* waargenomen ex-

treemrechtse problematiek in Eindhoven. De burgemeester reageerde positief op dit plan.

Vrij snel na de start van het project ontstonden discussies over de aanwezigheid van extreemrechtse problematiek in Eindhoven. Gemeente en politie, die het project zouden moeten uitvoeren, herkenden de aanwezigheid van extreemrechtse problematiek nauwelijks of niet. Tegelijkertijd werd van de kant van de gemeente gezegd dat er wel problemen bekend waren met radicaliserende moslimjongeren, op wie de methodiek toegepast zou kunnen worden.

Vanuit de politie bezien had men geen relevante problematiek van rechtsradicalisme in beeld, althans niet in Eindhoven zelf. Problemen op dat gebied waren wel bekend uit de omgeving van Eindhoven. Een soortgelijk beeld werd ook geschetst door ketenpartners die bij de pilot betrokken werden, vooral het jongerenwerk. Van die zijde werd aangegeven geen urgent probleem te ervaren op het gebied van extreemrechts in Eindhoven zelf.

Het werd niet direct duidelijk waarom het beeld in Eindhoven zelf zo afweek van het beeld dat bij FORUM en de *Monitor Racisme & Extremisme* bestond. De vraag rees of ons beeld gedateerd was, *in casu* of er inmiddels misschien geen problemen met extreemrechts in Eindhoven meer waren. Of waren die problemen er nog steeds, maar werden zij ter plekke niet als zodanig onderkend? Een antwoord op deze vragen was niet direct voorhanden. De politie had in 2005 voor het laatst een analyse over extreemrechts in de regio gemaakt, recenter onderzoek naar extreemrechtse activiteit in de omgeving was er niet. Hoe dan ook, áls er sprake was van een probleem met extreemrechts in Eindhoven, dan schortte het bij aanvang in ieder geval aan de probleemonderkenning.

4.1.3 *Bestaand beleid*

Als derde criterium moest de gemeente de voorgestelde aanpak willen gebruiken en moest deze aanpak een aanvulling zijn op bestaand beleid.

Centraal in het Eindhovense beleid rond radicalisering en polarisatie staat het Veiligheidshuis. Dat is een organisatie waar achttien verschillende instellingen door middel van liaisons samenwerken aan diverse thema's, die samenhangen met veiligheid en veiligheidsbeleving in de gemeente Eindhoven. Vanuit het Veiligheidshuis bestonden al een aantal initiatieven op het gebied van polarisatie en radicalisering.

Die initiatieven richtten zich vooral op radicalisering binnen de moslimgemeenschap. Een van de belangrijkste redenen daarvoor was de aanwezigheid van de Al Fourqaan moskee in Eindhoven. Die moskee was volgens verschillende Eindhovense betrokkenen landelijk aangemerkt als een zogenaamde ‘radicaliseringshaard’. De initiatieven lagen vooral in de preventieve sfeer: projecten om moslims te betrekken bij de Eindhovense samenleving en pogingen om de lokale moslimgemeenschap mede verantwoordelijk te maken voor het signaleren en tegengaan van ongewenste radicaliseringsprocessen. Daarnaast werd binnen het Veiligheidshuis gekeken naar ‘risicojeugd’: jongeren die afglijden naar de criminaliteit en jongeren die radicaliseren. Dat leverde soms individuele casussen van radicaliseringsproblematiek op. Die werden wel aangepakt, maar dat gebeurde niet volgens een vastgesteld traject. Ook hier ging het uitsluitend om moslims.

Een ander initiatief van het Veiligheidshuis, dat enig raakvlak heeft met extreemrechtse problematiek, is het opzetten van een zogenaamde ‘sfeermonitor’. Binnen dat project wordt in de Eindhovense samenleving gepeild of er spanningen zijn waar actie op moet worden ondernomen door het lokale bestuur. Ook is er onlangs vanuit het Veiligheidshuis een training ontwikkeld om radicalisering te leren signaleren.

Preventief of curatief beleid dat specifiek op rechtsradicalisering was gericht, bestond er nog niet. Het voorgestelde deradicaliseringsproject zou dan ook een aanvulling kunnen zijn op het bestaande beleid. De bedoeling was om het project te introduceren in het kader van het nationale Actieplan Polarisatie en Radicalisering.⁴⁰

4.2 Invoering van het project

In het voorjaar van 2007 ging de gemeente Eindhoven akkoord met het plan om het experimentele deradicaliseringsproject uit te voeren. Het project liep tot eind januari 2009. De invoering kende een aantal facetten:

- de structuur van de pilotorganisatie;
- het aanwijzen van de doelgroep;
- het schrijven van een plan van aanpak met doelstellingen en een invulling van de aanpak;
- de samenwerking met relevante ketenpartners;

- de samenwerking met FORUM, de landelijke projectleider van het pilotproject in Winschoten en Eindhoven.

In de volgende paragrafen zullen die verschillende facetten besproken worden.

4.2.1 *Structuur*

Nadat de burgemeester het projectvoorstel positief had ontvangen, delegerde hij de verdere besluitvorming naar de wethouder Integrale Veiligheid. Na een gesprek tussen FORUM, de gemeente en politie werd besloten deel te nemen en een concreet plan van aanpak te ontwikkelen.⁴¹ De uitvoering kwam bij het Veiligheidshuis te liggen.

Vanuit het Veiligheidshuis werd een projectgroep van drie personen gevormd waar de gemeente, de politie en het jongerenwerk⁴² in vertegenwoordigd waren. Deze projectgroep was primair een overleggroep van enkele partners van het Veiligheidshuis. Bij vergaderingen waren periodiek vertegenwoordigers van FORUM (als landelijke projectleider) en van de *Monitor Racisme & Extremisme* (als waarnemer) aanwezig. De vertegenwoordiger van de gemeente was aangewezen als primair verantwoordelijke voor de uitvoering. De projectgroep zou uitgebreid kunnen worden met andere instellingen, wanneer daar aanleiding toe was.

4.2.2 *Zoektocht naar een doelgroep*

Na het vormen van de projectgroep werd vrijwel direct geconstateerd dat er onvoldoende zicht was op extreemrechtse problematiek in Eindhoven. Van zowel het jongerenwerk als de politie kwam de reactie dat zij geen problemen met rechtsextremisme in beeld hadden en eigenlijk betwijfelden of die er wel waren. Tegelijkertijd werd vanuit de projectgroep gesteld dat het project wel uitgevoerd zou kunnen worden wanneer gekozen zou worden voor een doelgroep van radicaal islamitische jongeren. In eerste instantie werd door FORUM en de *Monitor Racisme & Extremisme* volgehouden dat er ook een extreemrechtse doelgroep moest zijn, om het vergelijken van de projecten in Winschoten en Eindhoven mogelijk te maken.

De regiopolitie Brabant-Zuidoost kreeg de opdracht om de situatie rond extreemrechts in de regio te analyseren. Het doel was om te onderzoeken of er inderdaad geen probleem met extreemrechts was, of dat dit

probleem wel bestond, maar onvoldoende in beeld gebracht was. Deze analyse leverde een duidelijk beeld op van de situatie in Eindhoven.

- Enkele tientallen jongeren met een rechtsextremistische achtergrond waren bekend.
- Twee groepen, die als extreemrechts werden bestempeld waren in Eindhoven actief.
- Deze typering was gebaseerd op de in de groepen gesignaleerde extreemrechtse kleding en tatoeages. Daarnaast kwamen enkele leden van de twee groepen in de politiesystemen voor wegens strafbare feiten, waaronder zaken met een rechtsextremistisch of racistisch karakter.
- Twee personen, die in de jaren voorafgaand aan de pilot beeldbepalend waren geweest voor extreemrechts in de regio, bleken recent verhuisd te zijn. Daardoor was een deel van de eerder gesignaleerde extreemrechtse problematiek niet meer aanwezig.
- Verder werd geconcludeerd dat ‘Lonsdaleachtige’ jongeren bij de politie onvoldoende in beeld waren.

Bij de presentatie van de analyse adviseerde de politie om het pilotproject op de twee als extreemrechts bestempelde groepen te concentreren. De ene groep betrof een vriendengroep die in contact stond met Blood & Honour. De andere groep betrof een aantal hangjongeren met extreemrechtse sympathieën.

- Extreemrechtse vriendengroep

Deze groep kwam herhaaldelijk in de politierapportages voor in verband met incidenten met een extreemrechts karakter, waaronder vechtpartijen. Een aantal leden van de groep bleek ook landelijk actief bij activiteiten van Blood & Honour.

De projectgroep constateerde in de periode na de analyse dat het opnemen van leden van deze groep in een deradicaliseringstraject om een aantal redenen problematisch was. Het belangrijkste probleem bleek na een rondgang langs de diverse ketenpartners in Eindhoven. In tegenstelling tot de politie bleken het jeugd- en jongerenwerk, de reclassering, de verslavingszorg en de buurtpolitie de personen uit de groep niet te kennen. De groepsleden hadden allemaal een baan en vielen, buiten hun

politiecontacten, verder in Eindhoven niet op. Zodoende drong de vraag zich op via welke instantie zij benaderd zouden moeten worden.

Een tweede probleem was gelegen in de radicale hoedanigheid van de groep. Was de groep niet al te ver geradicaliseerd? Vooral hun activiteiten in landelijke context deden vermoeden dat zij buiten de eigenlijke doelgroep van de pilot vielen. Die doelgroep betrof immers jongeren die weliswaar radicaliseerden, maar nog niet tot een harde kern behoorden. Een derde probleem was dat het jeugd- en jongerenwerk, dat als eerste in aanmerking kwam om leden van de groep te benaderen, daar een aantal bezwaren tegen had. Het jongerenwerk had, zoals al gezegd, de leden van de groep zelf niet in beeld. Verder hadden individuele jongerenwerkers bezwaar tegen het als ‘radicaal’ labelen van personen, omdat de consequenties van dat label onvoldoende inzichtelijk waren. Als laatste werden er bezwaren aangevoerd tegen het feitelijke benaderen van leden van de groep: op welke grond zou dat moeten gebeuren, nu ze bij het jongerenwerk zelf niet bekend waren? Was dat niet in strijd met de privacy? En zou dat daarom ethisch wel verantwoord zijn?

Omdat op deze vragen en bezwaren geen afdoende antwoord kwam, is deze groep niet in een deradicaliseringstraject terechtgekomen.

- Hanggroep

De tweede groep die uit de politieanalyse naar voren kwam, betrof een groep die een vaste hangplek had. Zij kwamen uit de politieregistratie naar voren als een groep Lonsdalers, van wie een enkeling met racistische sentimenten. Er hadden zich bovendien enkele incidenten rond de groep voorgedaan met een racistisch karakter.

Ook ten aanzien van de benadering van deze groep deden zich al snel twee problemen voor. Het eerste probleem diende zich aan toen de ambulante jongerenwerker, die deze groep onder zijn hoede had, om nadere informatie werd gevraagd. Hij schetste een heel ander beeld van de groep. Volgens hem ging het om een groep jongeren met diverse problemen, zoals zwerfproblematiek, drugs- en alcoholverslaving en meer algemene hanggroepoverlast. Maar volgens hem was er van extreemrechts gedachtegoed geen sprake. Een dergelijk label zou de aanpak van de groep bovendien alleen maar lastiger maken, zo was zijn overtuiging. Een tweede probleem was dat de groep enige tijd na de politieanalyse

verjaagd werd van de vaste hangplek. Daardoor viel de groep uit elkaar en verdween voor een deel uit beeld. Alleen al hierdoor was opname van leden van de groep in een deradicaliseringsprogramma niet meer mogelijk.

- Islamitische groep

Toen het duidelijk werd dat het erg moeilijk zou worden om binnen de periode van het deradicaliseringsproject een geschikte extreemrechtse groep te vinden, is in het voorjaar van 2008 besloten om op zoek te gaan naar een geschikte groep van radicaal islamitische signatuur. Het was immers de bedoeling om de methodiek ook op radicaliserende moslims toe te passen. Dat zou volgens de projectgroep ook beter aansluiten bij de Eindhovense situatie. Radicaliserende moslimjongeren zouden namelijk duidelijker in beeld zijn bij verschillende instanties. Daarnaast kreeg het Veiligheidshuis regelmatig meldingen over radicaliserende moslims. Een belangrijk voordeel was dat het vinden van een ingang in een dergelijke groep geen probleem vormde, in tegenstelling tot de extreemrechtse vriendengroep. De meldingen bij het Veiligheidshuis kwamen immers meestal vanuit de eigen omgeving van de jongeren, waardoor de melder automatisch een toegang tot de jongeren verschaft. Ook had het Veiligheidshuis op dat vlak een beter netwerk, onder andere via moskeeën.

Er werden vervolgens enkele individuele casussen voorgesteld vanuit het Veiligheidshuis. Het bleek echter in alle gevallen te gaan om problemen die zich niet leenden voor de pilotaanpak. Bij de meeste van deze gevallen ging het niet om radicalisering, maar om een orthodoxe geloofsbeleving of waren er andere problemen, bijvoorbeeld een niet door ouders gesanctioneerd islamitisch huwelijk of gedragsproblemen van een lage-reschoolleerling.

Achteraf bestond er bij de betrokkenen bij de pilot een verschil van inzicht over de vraag of het veranderen van doelgroep een oplossing had kunnen zijn. Sommigen waren van mening dat er – in tegenstelling tot de situatie rond extreemrechts – een duidelijke problematiek rond radicaliserende moslimjongeren was, waarbij goede aangrijpingspunten voor een deradicaliseringsaanpak bestonden. Anderen stelden echter dat problemen rond radicaliserende moslimjongeren evenmin in beeld waren: noch op straat, noch in de registraties waar de projectgroep toegang toe had.

- Een nieuwe groep

In het voorjaar van 2008 kwam via een melding van de politie bij het Veiligheidshuis een nieuwe groep in beeld, die mogelijk geschikt was voor opname in het deradicaliseringsexperiment. Het draaide weer om een vriendengroep, die zich in de vrije tijd ophield rond een hangplek. Enkele groepsleden lieten zich tegenover de politie racistisch en rechtsextremistisch uit. Daarnaast waren enkele leden van de groep in beeld als verdachten van bekladdingen met een rechtsextremistisch karakter.

Vanuit de projectgroep werd voorgesteld om op korte termijn een beter beeld van deze groep te krijgen en vervolgens met een concrete aanpak te beginnen. Een door de politie gemaakte inventarisatie bleek echter onvoldoende informatie op te leveren. Ook deze groep bleek niet bekend te zijn bij jongerenwerk en hulpverlening. Bovendien was er een opvallende constatering dat een lid van de groep ook contacten met allochtone jongeren had. Uiteindelijk werd door de projectgroep geconcludeerd dat ‘er geen concrete aanwijzingen zijn die kunnen leiden tot conflict of geweld tegen burgers met een etnische achtergrond’. Ook deze groep werd niet opgenomen in het project.

Overigens is de projectgroep niet meer bijeen geweest in de periode dat er sprake was van onderzoek naar deze groep. Het is dus de vraag welke status aan dit onderzoek moet worden toegekend. Eén lid van de projectgroep gaf achteraf te kennen niet te weten waarom er verder op deze groep geen pilotaanpak is ingezet.

- Een andere locatie

In een poging alsnog over te gaan tot uitvoering van de deradicaliseringsmethodiek is er gezocht naar andere plaatsen waar die toegepast zou kunnen worden. Zo zou aansluiting gezocht worden bij een project van het Adviespunt Discriminatie. Dat liep echter spaak, omdat dat project pas startte na afloop van de pilotperiode. Anderzijds zou een bijeenkomst met regiogemeentes worden georganiseerd, om te bezien of daar relevante problematiek speelde. Die bijeenkomst heeft om ons onbekende redenen nooit plaatsgevonden.

Uiteindelijk werd er dus geen enkele geschikte doelgroep gevonden om het experimentele project op toe te passen. Vanuit de projectgroep werd achteraf geredeneerd dat de voorgestelde methodiek klaarblijkelijk niet op de specifieke problemen aansloot. De gevonden groepen waren eenvoudigweg niet geschikt.

4.2.3 *Plan van aanpak*

Het schrijven van een plan van aanpak bij aanvang was belangrijk om lijn en richting te geven aan het deradicaliseringsproject, maar ook om cofinanciering van de rijksoverheid te kunnen verkrijgen. Nadat de politie de eerdergenoemde analyse had gemaakt van extreemrechts in Eindhoven en had geadviseerd twee groepen op te nemen in het deradicaliseringsproject, moest dit plan geschreven worden. Dat zou door de projectgroep gebeuren met ondersteuning van FORUM. Het plan van aanpak is er echter nooit gekomen. Het is ons niet duidelijk geworden waarom dit is blijven liggen, omdat leden van de projectgroep en de vertegenwoordiger van FORUM elkaar als ‘schuldigen’ aanwijzen.⁴³ Volgens de projectgroep zou FORUM een eerste aanzet doen, wat niet gebeurde. Volgens FORUM moest de projectgroep eerst enkele essentiële keuzes maken, wat niet gebeurd was. Zo was er volgens FORUM steeds onduidelijkheid welke groepen in het project opgenomen zouden worden.

Omdat er geen plan van aanpak is opgesteld, is er ook niets opgeschreven over de doelstellingen van de pilot in Eindhoven. De enige concrete doelstelling, die wel herhaaldelijk is geformuleerd, is dat de gemeente Eindhoven de doelgroep van de pilot wilde verbreden.⁴⁴ De gemeente stelde als voorwaarde dat het project werd opengesteld voor zowel een extreemrechtse doelgroep als voor islamitische radicalen.⁴⁵ Naast deze verbreding was de intentie van de gemeente Eindhoven om de eigen expertise op het terrein van deradicalisering te vergroten.⁴⁶

4.2.4 *Samenwerking met ketenpartners*

Om de deradicaliseringspilot uit te kunnen voeren was samenwerking met professionele partners noodzakelijk. Zowel voor het vergaren van inzicht in de radicaliseringsproblematiek, als voor het doorlopen van een deradicaliseringstraject was de gemeente afhankelijk van hun medewerking. Als eerste kwamen daarbij de politie en het jongerenwerk in beeld. Beide organisaties waren aanvankelijk onderdeel van de project-

groep, maar de samenwerking verliep niet soepel. Aanvankelijk leek de samenwerking van de projectgroep met de politie een probleem te zullen worden. Toen de projectgroep het verzoek bij de politie neerlegde om een analyse van extreemrechts in de regio te maken, gaf de korpsleiding namelijk aan nogal verbaasd te zijn dat deze pilot in Eindhoven opgezet moest worden. Er was immers geen extreemrechtse problematiek in beeld.⁴⁷ Vervolgens bleek uit de door de politie zelf gemaakte analyse dat er wel degelijk extreemrechts activisme zichtbaar was. De politie was na deze constatering wel bereid om mee te doen. Daarmee was de medewerking aan het deradicaliseringsexperiment van de kant van de politie op orde.⁴⁸

Tegelijkertijd werden er ook inspanningen gevraagd van het jongerenwerk: het onderzoeken of er problemen waren met rechtsextremisme en het benaderen van de in het project opgenomen personen. Dat bleek echter problematisch te liggen, zoals eerder gezegd (paragraaf 4.2.2): groepsleden waren niet bekend bij het jongerenwerk. Daarnaast werden er potentiële problemen op het vlak van privacybescherming aangevoerd waardoor er al met al bij het jongerenwerk weinig draagvlak was voor medewerking.⁴⁹ Dat gebrek aan draagvlak werd nog eens versterkt door het idee dat er zich in Eindhoven géén grote problemen met rechtsextremisten voordeden. Hoe dit zo gekomen is blijft de vraag. Diverse betrokkenen zien de multiculturele oriëntatie van het jongerenwerk als bijkomend probleem. Hierdoor vallen jongeren, die potentieel actief kunnen worden binnen extreemrechts, buiten het gezichtsveld.⁵⁰

Na enige tijd verdween de vertegenwoordiger van het jongerenwerk uit de projectgroep. Waarom dit gebeurde is niet duidelijk. Achteraf verklaarde hij dat hij niet wist dat er sprake was van een experimenteel project.⁵¹ Hij meende dat er alleen een extreemrechtse groep gezocht werd om in een later stadium eventueel een project op te kunnen zetten. Hier is aanleiding om te veronderstellen dat er weinig sturing door de projectleiding heeft plaatsgevonden.

Een medewerker van FORUM concludeerde achteraf dat het pilotproject te snel en zonder voorwaarden door het lokale bestuur is gedelegeerd. Dat leverde volgens FORUM twee verschillende problemen op. In de eerste plaats werd de projectgroep voor een voldongen feit geplaatst – deelname aan een pilotproject – zonder dat daar vanuit het bestuur lokale

doelstellingen aan waren gekoppeld. In de tweede plaats werd de projectgroep onvoldoende gesteund en gestuurd vanuit het lokale bestuur. Bijkomend probleem was dat er door FORUM ook niet terug kon worden gegrepen naar een hoger niveau in de hiërarchie toen er problemen ontstonden bij het uitvoeren van de pilot.

Door diverse direct betrokken werd achteraf geconcludeerd dat er bij de ketenpartners wel de wil was om mee te werken aan het project, maar dat er tegelijkertijd onvoldoende urgentie gevoeld werd om tot een concrete aanpak te komen.

4.2.5 *Samenwerking met FORUM*

FORUM zou, net als in Winschoten, ook het project in Eindhoven begeleiden. Die begeleidingsrol was geen vast omliggende taak waarbij van tevoren vast lag wat die in moest houden. FORUM en de projectgroep zouden daar vorm aan geven. In het geval van Winschoten zagen we al dat die onderlinge afstemming tot onduidelijkheden en misverstanden kon leiden, maar daar kristalliseerden de verhoudingen zich in de loop van de tijd goed uit. In Eindhoven gebeurde dat niet.

Na de samenstelling van de projectgroep en de presentatie van de politieanalyse lag er een gezamenlijke verantwoordelijkheid bij de projectgroep en FORUM om een plan van aanpak te schrijven. Zoals we al zagen is dat niet gelukt. Verder waren er afspraken gemaakt om gezamenlijk te zorgen voor verdere cofinanciering van het project door de rijksoverheid. Ook dit lukte niet, omdat voor die financiering een plan van aanpak nodig was. Achteraf benoemen de betrokkenen dit als een belangrijke periode in het verloop van het project. Er ontstonden irritaties over misverstanden en het niet nakomen van toezeggingen. Over en weer werd een te passieve houding verweten.

Er is vanaf januari 2008 geprobeerd een nieuwe start te maken. Toen werd afgesproken om een andere doelgroep te vinden en opnieuw tot een plan van aanpak te komen. Daarbij werd afgesproken om onderzoek te doen naar de mogelijkheid om een islamitische doelgroep op te nemen. Tegelijkertijd werd de looptijd van het project met een aantal maanden verlengd.⁵² Zoals eerder gezegd, is het niet meer gelukt om een geschikte doelgroep te vinden (paragraaf 4.2.2).

- Islamitisch radicalisme

Beide partijen zeiden achteraf desgevraagd dat de inpassing van islamitische radicalen in het project een belangrijk discussiepunt is gebleven. Volgens de kerngroep hield FORUM aanvankelijk te sterk vast aan de opzet dat het om een extreemrechtse groep moest gaan, ook toen was gebleken dat dat onvoldoende aansloot bij de mogelijkheden in Eindhoven. FORUM stelde daar tegenover dat het experiment alleen zin had als er in ieder geval *ook* een extreemrechtse groep zou zijn, omdat anders niet vergeleken kon worden met het project in Winschoten.

Volgens FORUM was er onvoldoende wil het probleem van rechtsextremisme in Eindhoven te onderkennen, waarbij de wel gepercipieerde problemen met moslimradicalen steeds naar voren werden geschoven. Vanuit de projectgroep werd dit echter weersproken. Er zou wel grote moeite zijn gedaan om de extreemrechtse problemen in kaart te brengen en om draagvlak bij partners te creëren voor deze aanpak. Dit is echter geen van beide in voldoende mate gelukt. Opvallend is wel dat, toen er uiteindelijk ruimte ontstond om de methodiek te gebruiken voor radicaliserende moslimjongeren, er geen geschikte groep bekend bleek te zijn bij de projectgroep.

4.3 Slotbeschouwing

We moeten om te beginnen natuurlijk concluderen dat het project in Eindhoven niet geworden is wat alle betrokkenen ervan verwachtten, dit ondanks de getoonde inzet van veel mensen. De bovenstaande beschrijving geeft voldoende aanleiding om te stellen dat er aan het begin al een aantal zaken niet goed zijn gegaan. Na een eerste kennismaking met het pilotvoorstel ging de gemeente Eindhoven akkoord met deelname. Een voorwaarde was wel om de methodiek ook te gebruiken voor de deradicalisering van radicale moslims. Het akkoord betrof ook de criteria die aan het begin van dit hoofdstuk naar voren werden gebracht. Daarover ontstonden echter problemen.

Aanvankelijk werd het eerste criterium, de aanwezigheid van extreemrechtse problematiek, ter discussie gesteld. Dat werd echter gelogenstraft door een analyse van de politie, die aantoonde dat een dergelijke problematiek wel bestond. Vervolgens werden de andere twee criteria op

de proef gesteld. Er was een groot verschil van inzicht tussen belangrijke partners binnen het project over de duiding van de verschillende groepen. Ging het bij de groepen nu om echte rechtsextremisten, of niet? Of waren ze niet juist te ver doorgeradicaliseerd? Daarnaast was ook de duiding van het *gehele* probleem aan de orde. Omdat in het veld, vooral bij het jongerenwerk, geen serieuze extreemrechtse problematiek werd waargenomen of onderkend, was hier ook weinig draagvlak voor het project. Daarnaast werd door het jongerenwerk ook het derde criterium, de bruikbaarheid van de methodiek, ter discussie gesteld. Op al deze verschillende zienswijzen en vragen werden geen afdoende antwoorden geformuleerd, waardoor de pilot uiteindelijk in een vroegtijdige fase verzandde. Over de redenen hoe dit kon gebeuren verschillen de betrokkenen van mening.

Vanuit de projectgroep wordt achteraf als belangrijkste oorzaak aangevoerd dat de voorgestelde methodiek klaarblijkelijk niet op de Eindhovense problemen aansloot. De gevonden groepen waren eenvoudigweg niet geschikt om erin te passen. Die analyse lijkt te eenvoudig. FORUM stelt daar twee punten tegenover. Ten eerste zou de gemeente te snel akkoord zijn gegaan met de pilot, zonder dat er een duidelijk beeld was van de drie criteria: aanwezigheid van extreemrechts, juiste duiding en probleemonderkenning en de aanvullende werking van de voorgestelde methodiek. In de loop van de pilot bleek dat, ten tijde van het besluit om deel te nemen, onvoldoende in beeld was in hoeverre die criteria aansloten op de Eindhovense situatie.

Ten tweede zou het pilotproject te eenvoudig zijn gedelegeerd vanuit het lokale bestuur. Dat leverde twee extra problemen op. In de eerste plaats werd de projectgroep voor een voldongen feit geplaatst – deelname aan een pilotproject – zonder dat daar vanuit het bestuur lokale doelstellingen aan waren gekoppeld. In de tweede plaats werd de projectgroep onvoldoende gesteund en gestuurd vanuit het lokale bestuur.

Het beeld dat er uit deze verschillende visies naar voren komt is dat er aan het begin van het hele project te veel onduidelijk is gebleven. Om te beginnen gaat dat om de aanwezigheid van extreemrechtse problematiek. Gedurende het hele verloop van het project, bleef dit een terugkerend discussiepunt: is er nu wel of geen sprake van een probleem en zo ja, hoe ziet dat er dan uit? Die vraag had aan het begin van de pilot al afdoende beantwoord moeten worden.

Daarnaast bleek gedurende het project dat er veel misverstanden en irritaties waren over verantwoordelijkheden, toezeggingen en betrokkenheid. Ook dat lijkt voort te komen uit het gebrekkig vastleggen van duidelijke afspraken. Het zou goed geweest zijn als er een formeel besluit was genomen, waarin FORUM en de gemeente Eindhoven hadden aangegeven waar zij precies mee akkoord waren gegaan. Doordat dat niet gebeurd is, bleef er voor alle partijen ruimte om een eigen invulling te geven aan het project. Dat was onder andere goed zichtbaar rond de terugkerende discussie over het toepassen van de methodiek op moslim-radicalen.

Door de onduidelijkheden die dit alles opleverde, konden er interpretatieverschillen, misverstanden en verschillende prioriteiten ontstaan. Dat lijkt de aanleiding te zijn geweest voor de daaropvolgende problemen rond het schrijven van een plan van aanpak en de moeizame samenwerking tussen FORUM en de projectgroep. Dat er niet snel een plan van aanpak kon worden geschreven, verergerde deze onduidelijke situatie nog meer. Alle partijen stelden in ieder geval achteraf vast dat na deze periode de vaart uit het project was.

Wat zijn vervolgens de lessen die hieruit getrokken kunnen worden?

Om te beginnen is duidelijk dat een probleem goed en breed onderkend moet zijn bij een project als dit. Wanneer verschillende organisaties moeten samenwerken om één of meerdere individuen in een bepaald traject te begeleiden, dan moet er wel een gezamenlijk beeld zijn van het probleem en een gedeeld gevoel van urgentie. Dit bleek in Eindhoven onvoldoende het geval.

Dit probleem had mogelijk ondervangen of aangepakt kunnen worden als er op bestuurlijk niveau wel overeenstemming had bestaan en er ook was aangestuurd. Het lijkt er niet op dat dat in alle gevallen is gebeurd. Bij aanvang van de pilot toonde de korpsleiding zich verrast dat Eindhoven in zee was gegaan met het project. Verder kon in een later stadium het jongerenwerk zich klaarblijkelijk, zonder verder aangesproken te worden, zo goed als terugtrekken uit de projectgroep.

Een helder geformuleerd en beschreven besluit en een daaruit voortkomend plan werden in het kader van dit project gemist. Het lijkt dan ook een voorwaarde voor een geslaagde introductie van een gecompliceerd project als het onderhavige.

Dan rest ons *last but not least* de constatering dat er nog steeds een extreemrechtse vriendengroep in Eindhoven actief is. Door een project-groeplid werd achteraf vastgesteld dat er geen bruikbare alternatieve aanpak beschikbaar was voor deze groep. Op dit vlak valt binnenkort geen verandering te verwachten.

5 Tot slot: conclusies, reflectie en lessen

Het extreemrechtse landschap in Nederland verschilt anno 2009 in veel opzichten van dat van tien jaar geleden. De oude extreemrechtse partijen (de 'Centrumstroming') gingen eind jaren negentig in electoraal opzicht grotendeels te gronde. Daarna ontstonden zogenaamde 'straatvarianten', meer of minder georganiseerde verbanden van extreemrechtse jongeren. Er was een sterke samenhang met de opkomst van het Lonsdale-vraagstuk: de snelle groei van het aantal gabbers dat er enige vorm van extreemrechtse of racistische ideeën op nahield. Deze nieuwe problematiek zorgde voor veel discussies: over het racistische of extremistische gehalte van de problematiek, over de problemen die samenhangen met overlast en criminaliteit, maar ook over problemen rond betrokkenheid bij extreemrechtse organisaties en extremistisch geweld.

Het duiden van dit nieuwe, complexe en diffuse verschijnsel gebeurde op verschillende manieren. Dat leidde tot evenzoveel definities van de situatie⁵³, ofwel: uiteenlopende inschattingen van de ernst en het precieze karakter van het probleem. Maar dát er problemen voortkwamen uit dit nieuwe verschijnsel werd de afgelopen jaren in diverse regio's flink gevoeld. De bestaande aanpak van het vraagstuk extreemrechts was echter nog sterk geënt op de 'oude' extreemrechtse partijen. Die aanpak, zoals repressie van formeel georganiseerde verbanden, voldeed niet meer toen de problemen rond deze nieuwe straatvarianten zich aandienen. Door de nieuwe problemen ontstond behoefte aan een nieuwe aanpak.

De problemen rond de extreemrechtse straatpolitiek zijn geen exclusief Nederlands verschijnsel. Sterker nog, in een aantal andere Europese landen bestaan dergelijke problemen al jaren. Een logische stap was dan ook om te onderzoeken of daar een aanpak voorhanden was die een aanvulling kon zijn op het Nederlandse beleid. Zo gezegd, zo gedaan. Dat leverde een overzicht op van deradicaliseringsprojecten in Scandinavië en Duitsland. Het ging hier om projecten die zich richtten op individuele uittreeders, waarbij ondersteuning en praktische hulp werd aangeboden. Nadere bestudering van die projecten leerde dat hier sprake was van een aanpak die, wanneer aangepast aan de Nederlandse situatie, mogelijk een bruikbare aanvulling kan zijn. In de voorgaande hoofdstukken hebben we een proef met zo'n 'Nederlandse' aanpak beschreven. In dit slot-hoofdstuk kijken wij terug op de experimenten in Winschoten en Eind-

hoven. Vervolgens vergelijken we de uitkomsten van die experimenten en werpen een blik op de toekomst: hoe nu verder?

5.1 Nederlandse experimenten

Er dienden zich twee belangrijke vragen aan rond de toepassing van de buitenlandse programma's in een Nederlandse situatie. Ten eerste of het daadwerkelijk een zinvolle aanvulling zou zijn op Nederlands beleid ten aanzien van radicalisering. Ten tweede wat voor aanpassingen er zouden moeten worden gedaan voor een toepassing in Nederland. Om die vragen te kunnen beantwoorden was een experiment nodig, waarbij de aanpak in de praktijk getest zou moeten worden. Er werd voor gekozen om dit experimentele project op te zetten in twee gemeentes en dat werden Winschoten en Eindhoven. Op basis van de ervaringen in Duitsland en in de wetenschap dat er sterke regionale verschillen zijn in de extreemrechtse problematiek, werd voor deze opzet gekozen en niet voor een landelijk experiment.

In Winschoten leidde dit tot een afgerond project, waarbij een substantieel aantal extreemrechtse jongeren is gederadicaliseerd. De conclusies uit het experiment in Winschoten zijn in hoofdstuk 3 aan de orde geweest en zullen niet gedetailleerd herhaald worden. Hier wordt volstaan met de meest opvallende conclusies.

- De aanpak op individueel niveau heeft bijgedragen aan de deradicalisering van jongeren die niet tot de harde kern van de extreemrechtse groep behoorden.
- De extreemrechtse groep is, waarschijnlijk door de toegenomen druk die voortspoot uit *onder andere* de pilot, gedecimeerd en de huidige groepsleden hebben het contact met jongeren in Winschoten grotendeels verloren.
- Een gestructureerde opzet in een plan van aanpak en een brede onderkenning van het probleem is nog geen garantie voor het soepel verlopen van een project. In de samenwerking tussen verschillende ketenpartners bleek het bij herhaling nodig om probleemonderkenning en -definitie, maar ook de onderlinge afspraken en verantwoordelijkheden opnieuw te bespreken en bevestigen. Nauwe betrokkenheid bij het project van lokale bestuurders bleek daarbij van belang.

In Eindhoven is het project in een vroege fase gestrand. Uit het verloop van het mislukte experiment zijn echter wel conclusies getrokken die in hoofdstuk 4 zijn behandeld. We volstaan hier met de belangrijkste bevindingen.

- De problemen rond extreemrechts moeten zowel bij het lokale bestuur als bij de uitvoerders bekend zijn. Ook moet er een zekere mate van overeenstemming zijn dat hetgeen wordt geconstateerd ook daadwerkelijk een probleem is en dat het om *extreemrechtse* problematiek gaat – in tegenstelling tot bijvoorbeeld hanggroep-problematiek of jeugdcriminaliteit. Anders gezegd: uiteenlopende definities van de situatie hebben bijgedragen aan het falen.
- Voor een ingewikkeld project als een deradicaliseringsaanpak zijn een duidelijk bestuurlijk besluit en een plan van aanpak noodzakelijke – maar niet voldoende – voorwaarden.

5.2 Een vergelijking

In de voorbereidingsfase van het experimentele project is gekozen voor pilots in twee plaatsen. De achterliggende gedachte was tweeledig: (1) het gehele experiment zou niet té kleinschalig dienen te zijn en vervolgens (2) zouden de uitkomsten met elkaar kunnen worden vergeleken. Door de gedeeltelijke mislukking van het project in Eindhoven zijn beide doelen navenant beperkt gehaald. De vergelijking van de gang van zaken in Winschoten en Eindhoven is maar gedeeltelijk mogelijk, omdat er in Eindhoven geen op individuen gerichte uitvoeringsfase heeft plaatsgevonden. De vergelijking zal daarom alleen gericht zijn op de opzet en implementatie van de projecten.

5.2.1 Doelstellingen

In Eindhoven was het voor geen van de betrokken partijen duidelijk naar welk doel – anders dan de hele ruime contouren van ‘deradicalisering’ – zou moeten worden toegewerkt en wie de doelgroep van het project vormde. Hierdoor bleven gedurende de looptijd van het project discussies de kop op steken over dezelfde onderwerpen. Was er wel een probleem met extreemrechts? Zo ja, wanneer zou een groep geschikt zijn om als doelgroep van het experiment te worden aangemerkt? Uiteindelijk lukte het niet om deze vragen de baas te worden en verzandde het

project. Maar stel dat deze vragen wel beantwoord waren, dan zou dat wellicht een noodzakelijke, maar nog geen voldoende voorwaarde zijn geweest voor een succesvol vervolg. Immers, de ervaring in Winschoten laat zien dat ook het vooraf benoemen van duidelijke doelstellingen op zichzelf nog geen garantie is voor een succesvolle voortgang. Ook in Winschoten ontstonden discussies over het doel waar naartoe zou moeten worden gewerkt: wanneer is iemand voldoende gederadicaliseerd en kan de aanpak als succesvol worden beschouwd? Diende het te gaan om gecorrigeerd concreet gedrag, of ook om gecorrigeerde opvattingen? Voor een deel kwam dit, omdat het plan van aanpak voor de uitvoerders in het begin een abstract stuk was. Toen er in de praktijk mee gewerkt moest worden, begonnen de vragen, die eerder beantwoord leken, pas echt te leven. Maar tegelijkertijd werd ook duidelijk dat er vanuit de verschillende achtergronden van de uitvoerders vaak verschillend tegen problemen en mogelijke oplossingen werd aangekeken. De aanvankelijke overeenstemming over het probleem en het plan van aanpak, bleek daarom een aantal keren opnieuw tot stand gebracht te moeten worden. Uit deze ervaringen komt naar voren dat duidelijke doelstellingen noodzakelijk zijn voor een geslaagde aanpak, omdat anders discussie kan blijven bestaan over fundamentele zaken als de doelgroep en de afbakening van wat deradicalisering in de praktijk zou moeten zijn. Aan de andere kant blijkt dat overeenstemming over die doelen niet vanzelfsprekend tot een soepele gang van zaken leidt. Bovendien kan die overeenstemming niet per definitie worden afgedwongen via een plan van aanpak. Het zou daarom goed zijn om de verschillende betrokken instanties in een zo vroeg mogelijke fase te betrekken bij het plan van aanpak en in latere fases de vinger aan de pols te houden of de visies op de doelstellingen nog met elkaar stroken. Voor de uitvoerders is het verder van groot belang dat zij gemotiveerd worden en blijven om de nieuwe – en dus lastige en onorthodoxe – aanpak vol te houden. Een open deur, maar daarom niet minder waar.

5.2.2 *Lokaal bestuur*

In Winschoten toonde zowel de burgemeester als de wethouder Jeugdzaaken betrokkenheid bij het project. Een stuurgroep waarin de bestuurders van de ketenpartners zaten, werd voorgezeten door de burgemeester. Ook op dit niveau was er, net als bij de uitvoerders, een grote mate van

overeenstemming over de aanwezigheid van extreemrechtse problematiek en de zin van de experimentele aanpak. De bestuurlijke bemoeienis bleek af en toe ook nodig om te zorgen dat uitvoerders van het project binnen hun eigen organisatie voldoende ruimte kregen om zich met de aanpak bezig te houden.

In Eindhoven was er veel minder sprake van bestuurlijk *commitment* en van aansturing, laat staan motivering. Hoewel de burgemeester⁵⁴ positief reageerde op het voorstel om de aanpak in Eindhoven te realiseren, was het gemeentebestuur niet betrokken bij de opzet en implementatie van het project. De verantwoordelijkheid voor het project werd bij het Veiligheidshuis neergelegd. Het lijkt erop dat het Veiligheidshuis noch in de positie noch in staat was om de benodigde instanties aan de pilot te binden. Zo toonde de korpsleiding zich *bij aanvang* van de pilot verrast dat de gemeente in zee was gegaan met het project. Verder kon in een later stadium het jongerenwerk zich zo goed als terugtrekken uit de projectgroep, klaarblijkelijk zonder hier verder op aangesproken te worden.

Wij vermoeden dat er een samenhang is met problemen in het Eindhovense veiligheidsbeleid, zoals die eind 2008 gesignaleerd werden door een visitatiecommissie onder leiding van de criminoloog Fijnaut.⁵⁵ Die commissie constateerde een aantal problemen in de bestuurlijke hiërarchie en afstemming van verantwoordelijkheden. Concreet zorgde dat ervoor, aldus de commissie, dat in het veiligheidsbeleid het Veiligheidshuis niet alleen uitvoerend, maar ook beleidsbepalend was.⁵⁶ Dat er, kortom, te weinig sturing vanuit het gemeentebestuur was. Verder concludeerde de commissie dat in de persoonsgerichte probleembenadering die het Veiligheidshuis hanteert, activiteiten werden ontplooid zonder voorafgaand concreet te hebben bepaald welke inspanningen met welke doeleinden nagestreefd zouden worden.

‘Zonder zulke afspraken heeft de samenwerking een te vrijblijvend karakter en is het niet mogelijk om elkaar onderling aan te spreken op het nakomen van afspraken, op de inhoud, de kwaliteit en de tijdigheid van de inspanningen die worden geleverd.’³⁷

Verregaande overeenstemming over de problemen en een breed gedeeld gevoel van urgentie om die aan te pakken zijn dus van groot belang. Dat geldt overigens zowel op bestuurlijk als op uitvoerend niveau.

Uit onderzoek naar overheidsreacties op rechtsextremisme is naar voren gekomen dat handelend optreden van overheden in hoge mate kan worden bevorderd door *trigger events* – gebeurtenissen die als schokkend worden ervaren – en daarmee samenhangende media-aandacht.⁵⁸ Dit geldt des te meer wanneer via de nieuwsmedia het beeld ontstaat van een passieve overheid die een kennelijke misstand ongemoeid laat. Zowel in Winschoten als in Eindhoven zijn er dergelijke *trigger events* geweest, respectievelijk de problemen met de Blood & Honour-groep en de ‘Kazerne-affaire’. In Eindhoven lag dit echter verder in het verleden dan in Winschoten. Het kan zijn dat de stimulerende effecten van media-aandacht in het geval van Eindhoven grotendeels waren verdwenen toen de pilot van start ging.

In Winschoten waren dergelijke *trigger events* van duidelijke invloed. Enkele incidenten rond de Blood & Honour-groep kregen door ruime media-aandacht nationale bekendheid. Dat zorgde ervoor dat het gevoel van urgentie, dat eerder al aanwezig was bij uitvoerenden bij jongerenwerk en politie, doordrong tot het lokale bestuur.

5.2.3 *Benadering van de doelgroep*

In zowel Winschoten als in Eindhoven bleek dat het daadwerkelijke benaderen van leden van de doelgroep lastig was. In Winschoten kwam dit, doordat de taakverdeling niet duidelijk was: wie moest welke jongeren benaderen en wat voor interventie moest er dan worden gepleegd? Bovendien was er in het begin enige onzekerheid en bleek de specifieke ervaring van de professionals niet altijd voldoende om tot de meest geschikte interventie over te gaan. In Eindhoven waren, zoals we zagen, andere problemen er de oorzaak van dat er geen jongeren werden benaderd. Een van die problemen was gebrek aan consensus over de vraag hoe moest worden omgegaan met de privacybescherming.

Het is dan ook van belang om stil te staan bij de mogelijkheden om uitvoerders zo goed mogelijk te equiperen voor deze stap in de aanpak. Een plan van aanpak waarin staat hoe de verantwoordelijkheden zijn verdeeld en welke mogelijke interventies de uitvoerders kunnen toepassen, kan daarbij een goed hulpmiddel zijn. Daarnaast is het goed om ook

discussies over privacybescherming voor te zijn. Het is daarom verstandig om de omgang met privacybescherming op te nemen in het plan van aanpak.⁵⁹

5.2.4 *Omvang van de gemeente*

De vraag is hoe het komt dat de problemen in Winschoten slechts hobbels op de weg vormden, terwijl ze er in Eindhoven toe leidden dat de aanpak in een vroeg stadium verzandde. We zagen al dat een gebrek aan duidelijke doelstellingen, een gevoel van urgentie en bestuurlijke betrokkenheid daarbij een rol speelden. Maar wellicht is er nog een factor van betekenis, namelijk de grootte van de gemeente en – daaruit voortvloeiend – die van het lokale openbaar bestuur. Winschoten is een kleine gemeente waarin de problemen met extreemrechts al snel voor velen zichtbaar werden. Bovendien waren, als gevolg van de beperkte omvang van de gemeente, de meeste betrokken jongeren persoonlijk bekend bij de lokale instanties. In Eindhoven was de problematiek echter veel meer ‘verborgen’ (en in mindere mate onderwerp van kritische media-aandacht). Extreemrechtse incidenten deden zich slechts in bepaalde wijken van de stad voor. Door de grootte van de gemeente konden de betrokken personen bovendien veel langer ‘anoniem’ blijven dan in een kleine gemeente. De omvang van de gemeente kan niet helemaal verklaren waarom het probleem van extreemrechts niet als erg urgent werd gevoeld in Eindhoven, maar speelt daar waarschijnlijk naast andere aspecten wel een rol in.

De omvang van de gemeente is ook van belang bij de contacten tussen ketenpartners. In Winschoten kenden de medewerkers van de betrokken instanties elkaar goed. De lijnen waren dus erg kort. Hoewel informatie aanvankelijk niet gestructureerd genoeg werd gedeeld binnen het kernteam, werd tussen de verschillende kernteamleden onderling wel veel informatie uitgewisseld. Dit gebeurde vaak binnen hun lopende contacten.

In Eindhoven waren de contacten tussen de ketenpartners veel minder hecht. Bovendien zijn het bestuurlijke en het uitvoerende niveau veel verder van elkaar verwijderd. Terwijl de burgemeester van Winschoten via de stuurgroep persoonlijk betrokken was bij de pilot, was het in Eindhoven onduidelijk wie er in de praktijk op bestuurlijk niveau verantwoordelijk was voor het project. Een andere complicatie is dat het in een gemeente van een dergelijke omvang langer duurt voordat bepaalde

informatie bij de juiste persoon terechtkomt. Ook is het niet altijd duidelijk of kennis op het uitvoerende niveau terechtkomt bij het bestuurlijke niveau en omgekeerd.

De afstand in Eindhoven werd, naar het zich laat aanzien, mede versterkt door de problemen die de visitatiecommissie eind 2008 constateerden in de hiërarchische structurering en het afbakenen van verantwoordelijkheden op het gebied van veiligheidsbeleid in Eindhoven.

5.3 Deradicaliseren in de praktijk

De vergelijking tussen de twee projecten levert een aantal inzichten op die belangrijk zijn bij de *opzet* van een lokale deradicaliseringsaanpak. Maar welke inzichten heeft het experiment nu opgeleverd wat betreft de *werking* van een dergelijke aanpak? In hoeverre kan deradicalisering van extreemrechtse personen worden gestimuleerd en ondersteund?

We kunnen constateren dat deradicalisering (net als radicalisering) een complex proces is met veel verschillende, door elkaar lopende factoren en onduidelijke causale verbanden. Een deradicaliseringsaanpak speelt zich nooit in een sociaal vacuüm af. Andere factoren, zoals aandacht vanuit de nieuwsmedia, de dynamiek binnen de radicale groep, persoonlijke afwegingen en ontwikkelingen in de (inter)nationale politiek, spelen evenzeer een rol bij de beslissing om een radicale groep te verlaten. Het is daarom niet eenvoudig te achterhalen wat de rol van zo'n aanpak is in het proces van deradicalisering. Ook is het niet duidelijk hoe bestendig de effecten van een aanpak zijn: zijn de gederadicaliseerde personen definitief uit de radicale groep gestapt of zullen zij op termijn weer naar de groep terugkeren of zich anderszins extreemrechts uiten?⁶⁰ Toch kunnen uit de resultaten van het project in Winschoten een aantal belangrijke inzichten worden gedestilleerd.

De aanpak waarmee in Winschoten is geëxperimenteerd, was gericht op het benadrukken van de negatieve aspecten van de extreemrechtse groep en de praktische nadelen van het groepslidmaatschap. In de gesprekken die met de betreffende jongeren zijn gevoerd, werd herhaaldelijk gewezen op de negatieve gevolgen die het radicale gedrag heeft voor de contacten met de omgeving en voor de toekomstperspectieven. De aanpak richtte zich dus vooral op de door Bjørgo en Demant et al. omschreven bewegingsgerichte en praktische *push*-factoren: de negatieve zaken die

een persoon de radicale groep ‘uitduwen’. De opzet was om daarnaast ook *pull*-factoren in te zetten door de jongeren te ondersteunen bij het oplossen van de problemen die verbonden waren aan het groepslidmaatschap. In de praktijk is dit echter maar in een paar gevallen gebeurd. De aanpak was expliciet niet gericht op ideologische factoren, dus op het veranderen van radicale opvattingen. Dit betekent echter niet dat die opvattingen nooit ter sprake kwamen in de gesprekken die met de jongeren zijn gevoerd.

Op nieuwkomers en meelopers blijkt de praktische aanpak een positief effect te hebben. Vaak is een serieus gesprek over de nadelen en gevolgen voor de toekomst genoeg om deze jongeren te laten inzien dat zij niet op de goede weg zitten. Dit lijkt op de eerder beschreven Noorse methode van de *empowerment conversation* die door een professional met de betreffende jongere wordt gevoerd. Voor de jongeren die daadwerkelijk problemen ervaren op het gebied van werk, studie of woonruimte, blijkt tevens dat het inzetten van *pull*-factoren goed helpt bij hun deradicalisering.

De aanpak is ook op enkele personen uit de harde kern van de extreemrechtse groep toegepast. Achteraf bezien kan worden geconcludeerd dat de deradicaliseringsmethodiek op hen geen afdoende effect heeft gehad: zij zijn nog steeds actief of hebben om andere redenen de groep verlaten. De vraag is waarom effecten bij deze jongeren zijn uitgebleven. Enerzijds kan worden gesteld dat de aanpak niet is opgezet voor deze jongeren en dus ook niet voldoende inging op factoren die voor hen van belang zouden kunnen zijn bij deradicalisering. De aanpak ging immers niet in op ideologische factoren en mogelijke drempels bij uittrekking – aspecten die voor personen uit de harde kern een grote rol kunnen spelen bij deradicalisering. Anderzijds is er ook vaak relatief weinig moeite gedaan om te interveniëren wanneer het om leden van de harde kern ging, terwijl er zich met enige regelmaat wel mogelijkheden aandienen. Zo is de mogelijkheid om een traject aan te gaan met een jongere die uit detentie kwam, tweemaal blijven liggen. Ook werden de gesprekken die met deze jongeren over hun radicale opvattingen zijn gevoerd, niet uitgediept omdat de betrokken professionals hier de ervaring niet voor hadden.

Het lijkt er dus op dat de deradicaliseringsaanpak niet bij voorbaat kansloos is bij leden van de harde kern. Ook zij kunnen baat hebben bij ondersteuning bij hun problemen en bij gerichte aandacht voor hun toekomst. Tegelijkertijd zal een aanpak voor deze doelgroep meer inzet

vereisen dan voor nieuwkomers: in veel gevallen zal de ondersteuning bij problemen moeten worden gecombineerd met het actief doorbreken van – de relatief hogere – drempels die de betrokkene weerhouden om uit de groep te treden. Leden van de harde kern zullen als regel in een groter sociaal isolement verkeren dan meelopers en zij zullen door de niet-extremistische buitenwereld in sterkere mate worden afgewezen. Daarnaast kunnen de radicale opvattingen van deze personen dieper verankerd zijn dan bij nieuwkomers en meelopers. Dat roept de vraag op of een deradicaliseringsaanpak die gericht is op personen uit de harde kern, niet ook zou moeten ingaan op het garanderen van veiligheid, het bieden van reële sociale alternatieven en wellicht ook op een ideologische verandering. Al met al is een aanpak voor deze personen een – nog – complexere bezigheid dan een aanpak voor nieuwkomers.⁶¹

Geconcludeerd kan worden dat de deradicaliseringsmethodiek waarmee geëxperimenteerd is, goede resultaten geeft bij de vooraf gekozen doelgroep van nieuwkomers en meelopers. Ook lijkt de aanpak effect te hebben gesorteerd op het niveau van de groep: de groep is zo goed als verdwenen uit Winschoten. De aanpak blijkt dan ook een zinvolle aanvulling te zijn op bestaand beleid tegen rechtsextremisme.

5.4 Lessen voor de toekomst

Tenslotte kunnen enkele aandachtspunten worden benoemd die van belang zijn bij de opzet van mogelijk toekomstig deradicaliseringsbeleid. Een fundamenteel onderdeel van de onderzochte deradicaliseringsmethodiek is de *samenwerking tussen ketenpartners*. Die samenwerking staat of valt met de inzet en loyale opstelling van die partners. De partners zijn verantwoordelijk voor het signaleren van problemen, het inbrengen van personen die voor een traject in aanmerking komen en het uitvoeren van interventies ten aanzien van personen in een traject. De ketenpartners hebben echter verschillende belangen en verschillende inzichten in problemen en oplossingen, die evenzeer zijn afgeleid van het eigen perspectief. Het is een ingewikkelde opgave om de verschillende instanties om de tafel te krijgen, het vervolgens eens te laten worden over het probleem en de oplossing en op basis daarvan samen te laten werken. Bovendien is duidelijk geworden dat, wanneer deze samenwerking eenmaal loopt, het geen vanzelfsprekendheid is dat alles vanaf dat moment op rolletjes

gaat. Deze samenwerking bleek in Winschoten onderhoudsgevoelig te zijn. In de loop van het project moesten eerder gemaakte afspraken en afbakeningen opnieuw vastgesteld worden, omdat bij de dagelijkse gang van zaken de verschillende achtergronden en inzichten van ketenpartners zorgden voor nieuwe discussies op dit vlak.

Een ander aandachtspunt is de gevraagde *professionaliteit* van diegenen die contact leggen met de doelgroep en interventies moeten plegen. Ambulante medewerkers van bijvoorbeeld politie en jongerenwerk bleken goed in staat om snel een grote kennis van zaken op te bouwen over individuen en groepen. Bovendien waren zij goed toegerust om contacten te leggen met de jongeren uit de doelgroep, dat is immers dagelijkse routine in hun werk. Voor de medewerkers van het maatschappelijk werk en de werkvoorziening was dit veel minder vanzelfsprekend. Maar deze professionals – vooral de maatschappelijk werkers – zijn juist goed toegerust om diepgravender het gesprek met de jongeren aan te gaan en ondersteuning te bieden. Een combinatie van deze vaardigheden bleek echter niet voorhanden in één functie. Nu er nauw werd samengewerkt, werd dit probleem in veel gevallen ondervangen. Maar voor een geslaagde deradicaliseringsaanpak zou het goed zijn wanneer medewerkers deze verschillende vaardigheden bezitten – zeker als zo'n aanpak ook gericht is op de 'zwaardere gevallen' uit de harde kern van een radicale groep. Veel hangt namelijk af, zo zagen wij, van het optreden van deze contactpersonen.

Een derde thema dat aandacht verdient is de *rol van de gemeente*. In gemeentes zal als regel de *norm* gelden dat rechtsextremisme verwerpelijk is en derhalve moet worden bestreden. Daar komt bij dat aan deze norm recent door de rijksoverheid ook een concrete verplichting is verbonden, namelijk dat het *primaat* van de bestrijding van radicalisering – en polarisatie – bij de lokale overheid ligt. De lokale overheid, zo meent de regering, 'heeft de regie in handen'.⁶² Uit ons onderzoek blijkt dat het vervullen van deze regisseursrol geen sinecure is. Zeker, het ging maar om twee gemeentes, maar het gevonden patroon sluit wel aan bij uitkomsten van ander onderzoek. Eerder is gewezen op de algemene notie dat overheden vaak pas tot handelen overgaan na *trigger events* die gepaard gaan met veel publiciteit.⁶³ Dit verschijnsel werd gerapporteerd door onderzoekers van de Politieacademie in een studie van de 'Lonsdaleproblematiek' in Zoetermeer, Aalsmeer en Venray.⁶⁴ Het beeld van een niet vanzelfsprekende,

moeizame regierol wordt nog eens bevestigd in een drietal onderzoeken van Leidse studenten bestuurskunde naar de aanpak van uitingen van rechtsextremisme in diverse gemeentes.⁶⁵ Weer een ander geval van een niet adequaat handelende overheid werd uitgebreid beschreven door FORUM in het onderzoek *Racistische overlast in Waspik*.⁶⁶ Al deze studies laten zien dat de regisseursrol de lokale overheden niet op het lijf geschreven is en dat overheden eerder ‘volger’ zijn dan ‘trekker’: zij handelen vaak niet eigener beweging, maar moeten daartoe worden aangezet door anderen. In veel gevallen reageren gemeentebesturen terughoudend op extreemrechtse incidenten, omdat de vrees bestaat dat er via de media ernstige imagoschade ontstaat. Een gevolg van dit terughoudend optreden kan zijn dat er nog grotere problemen ontstaan. De media-aandacht die dat oplevert dwingt het lokale bestuur vervolgens, in tweede instantie, om de regierol alsnog op zich te nemen.

Tegelijkertijd moeten we constateren dat de regierol, in een complex lokaal samenwerkingsverband, moeilijk bij een andere instelling kan liggen dan bij de gemeente. Wij menen dat dit taaie vraagstuk met prioriteit aandacht verdient. Vooral van de rijksoverheid, die immers het primaat van de bestrijding van radicalisering zo nadrukkelijk bij de lokale overheden heeft gelegd. Die aandacht zou moeten uitgaan naar verdieping in de *achtergronden* van het probleem en vervolgens naar de vraag hoe de rol van ‘volger’ kan worden omgezet in die van ‘trekker’. Dit is van belang voor de lokale bestrijding van radicalisme in het algemeen en, daarmee samenhangend, ook voor een verdere ontwikkeling van de deradicaliseringsaanpak.

Een laatste vraag, die niet direct uit de opgedane ervaringen voortkomt, maar wel van belang is nu de experimenten zijn afgerond, is de volgende: wanneer is een aanpak *voltooid*? Met andere woorden: wanneer wordt het stimuleren van deradicalisering overbodig? De periode van het pilotproject was te kort om uitsluitsel te geven over concrete termijnen. Wanneer we naar de situatie in Winschoten kijken, zien we een situatie die sterk verbeterd is ten opzichte van de situatie voorafgaande aan het pilotproject. Tegelijkertijd zijn niet alle problemen opgelost. Er is nog steeds een restant van de extreemrechtse groep actief. Dat bleek begin 2009 in staat om een politieke bijeenkomst te organiseren met enkele tientallen bezoekers, onder wie landelijke kopstukken uit het neonazi-circuit.⁶⁷ Daarnaast kunnen zich natuurlijk problemen voordoen rond

(dreigende) terugval van uittreeders, of het opnieuw opduiken van een vergelijkbare problematiek. Het afronden van een project is natuurlijk in eerste instantie een lokale afweging van kosten en baten. Maar tegelijkertijd blijkt vaak dat het té snel tot een ‘succesvolle’ afronding komen op langere termijn geen oplossingen biedt. De keuze van Winschoten om het project vooralsnog in bestaande structuren te incorporeren, lijkt daarom een verstandig besluit.

Noten

- 1 Over de benaming ‘Lonsdalejongeren’ is veel te doen geweest. Lonsdale is een Brits kledingmerk dat populair is onder gabbers, ook diegenen met een extreemrechtse, racistische oriëntatie. Deze gabbers droegen hun kleding vaak zo opzichtig dat deze merken zijn gaan fungeren als een uiterlijk kenmerk van deze jongeren. Extreemrechtse, racistische gabbers zijn vervolgens kennelijk zo beeldbepalend geworden dat een omkering heeft plaatsgevonden: met ‘Lonsdalejongeren’ werden gaandeweg niet zo zeer jongeren aangeduid die Lonsdale dragen, maar de extreemrechtse, racistische jongeren onder hen. Zie: Jaap van Donselaar (eindred.), *Monitor Racisme & Extremisme. Het Lonsdalevraagstuk*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2005, p. 7.
- 2 In de *Monitor Racisme & Extremisme* wordt daaronder verstaan: vaak spontaan, maar soms ook georganiseerd straatgeweld met een min of meer racistisch of extreemrechts karakter. Confrontaties kunnen vaak getypeerd worden als ‘rassenrelletjes’. Er is sprake van meer partijen, vaak jongeren, die slaags raken bij scholen of in het uitgaansleven. Vaak is het onderscheid tussen daders en slachtoffers niet eenvoudig vast te stellen. Confrontaties kunnen onderling verschillen in omvang en in heftigheid. Zie: Willem Wagenaar en Jaap van Donselaar, ‘Racistisch en extreemrechts geweld in 2007’, in: Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, *Monitor Racisme & Extremisme; achtste rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2008, p. 29.
- 3 Jaap van Donselaar (eindred.), *Monitor Racisme & Extremisme. Het Lonsdalevraagstuk*, p. 53-60; Sara Grunenberg & Jaap van Donselaar, ‘Deradicalisering: lessen uit Duitsland, opties voor Nederland?’, in: Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues (red.), *Monitor Racisme & Extremisme; zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2006, p. 158-178; Froukje Demant et al., *Teruggang en uittreding: processen van deradicalisering ontleed*, Amsterdam: IMES 2008.
- 4 Zie voor nadere informatie over het monitorproject: ‘Over het project *Monitor Racisme & Extremisme*’, achter in dit rapport en voorts de website <http://www.monitorracisme.nl>.
- 5 Zie voor de electorale teloorgang van de CD en het verbod van CP’86: Jaap van Donselaar, *Monitor racisme en extreem-rechts; derde rapportage*, Leiden: Universiteit Leiden 2000, p. 33-71.
- 6 Vanuit ons monitoronderzoek werd overigens geconcludeerd dat er onvoldoende aanknopingspunten waren om Fortuyn en deze stroming als extreemrechts te kwalificeren. Zie Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues, ‘Het extreemrechtse en

- racistische gehalte van de LPF/Leefbaarstroming, in: Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues, *Monitor racisme en extreem-rechts; vijfde rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2002, p. 59-87.
- 7 M. Davidović e.a., 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV', in: Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues, *Monitor Racisme & Extremisme; achtste rapportage*, p. 167-198.
 - 8 Zie voor een uitgebreide beschouwing over deze materie: Jaap van Donselaar (eindred.), *Monitor Racisme & Extremisme. Het Lonsdalevraagstuk*.
 - 9 Ibid., p. 10-24.
 - 10 Ibid., p. 31-34 en p. 49-51.
 - 11 Ibid., p. 36-52.
 - 12 Zie voor een typering van Blood & Honour: Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, *Monitor Racisme & Extremisme; achtste rapportage*, p. 51-52.
 - 13 Zie: Tore Bjørgo, *Racist and right-wing violence in Scandinavia: patterns, perpetrators, and responses*. Oslo: Tano Aschehoug 1997.
 - 14 Zie: Froukje Demant et al., *Teruggang en uittreding*.
 - 15 Hierbij kan worden teruggегреpen op ervaringen van personen die uit sektes of uit gangs zijn getreden. Zie bijvoorbeeld: Stuart A. Wright, *Leaving cults: the Dynamics of Defection*. Washington, D.C.: Society for the Scientific Study of Religion 1987; Susan Rothbaum, 'Between two worlds. Issues of separation and identity after leaving a religious community', in: David G. Bromley (ed.), *Falling from the faith. Causes and consequences of religious apostasy*. Newbury Park, CA: Sage Publications 1988; Scott H. Decker & Barrik Van Winkle, *Life in the gang: family, friends, and violence*, Cambridge: Cambridge University Press 1996.
 - 16 Volgens Van Donselaar is door overheden in veel West-Europese landen op uiteenlopende manieren aan het probleem rechtsextremisme het hoofd geboden, waarbij onderscheid kan worden gemaakt tussen drie globale categorieën van benaderingen: (1) beïnvloeding van de publieke opinie, (2) van wat wordt gezien als oorzaken, (3) van beïnvloeding van extreemrechtse uitingsvormen. De eerste is gericht op attitudeverandering, de tweede op het wegnemen van een voedingsbodem. Beide hebben gemeenschappelijk dat zij een indirecte aanpak van rechtsextremisme inhouden. Bij de derde categorie gaat het om een directe aanpak, veelal in de vorm van – al dan niet strafrechtelijke – repressie. Naast repressieve maatregelen zijn er (4) barrières aan te wijzen in de politieke systemen die op directe wijze van invloed zijn op met name de electorale uitingen van extreemrechts, bijvoorbeeld de wijze van zeteltoedeling. Zie Jaap van Donselaar, *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa*, Amsterdam: Babylon De Geus 1995, p. 14-15.

- 17 Een verstoringsaanpak kan een aanpak van een groep of van een individu zijn. Daarbij worden harde en ingrijpende methoden ingezet om radicaliseringsprocessen of voorbereidingshandelingen van strafbare feiten te doen stoppen. Zie onder andere: *Beleidskader aanpak radicaliseringshaarden*, NCTb 22 december 2005.
- 18 Froukje Demant et al., 'Deradicalisering van rechtsradicalen en islamitische radicalen', in: Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues, *Monitor Racisme & Extremisme; achtste rapportage*, p. 255-277.
- 19 Sara Grunenberg & Jaap van Donselaar, 'Deradicalisering: lessen uit Duitsland, opties voor Nederland?'
- 20 Froukje Demant et al., 'Deradicalisering van rechtsradicalen en islamitische radicalen'.
- 21 Jaap van Donselaar, *Fout na de oorlog; fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*. Amsterdam: Bert Bakker 1991, p. 194-195.
- 22 Zie voor een uitgebreide bundeling van strategieën Hans De Witte (red), *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. Wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat*. Leuven: Acco 1997.
- 23 Sara Grunenberg & Jaap van Donselaar, 'Deradicalisering: lessen uit Duitsland, opties voor Nederland?', p. 171-176.
- 24 Het ging hier bij de meeste betrokkenen om twee interviews: één tijdens het project en één na afloop.
- 25 Zie voor meer informatie over de Nationale Alliantie: Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, *Monitor Racisme en Extremisme. Zevende rapportage*.
- 26 Te weten: Vriescheloo, Oude/Nieuwe Pekela, Bellingwolde, Veendam, Zuidbroek, Nieuw Scheemda, Eemsmond en Uithuizen
- 27 Regiopolitie Groningen, *Polarisatie onder jongeren in Groningen*, Groningen 2007.
- 28 Onder andere: <http://www.netwerk.tv/node/1400> ; http://www.tweevandaag.nl/index.php?module=PX_Story&func=view&cid=2&sid=32040&nav=34351,32040,31942,31889,31643,31079,25198,26718,0# ; 'Werkstraf voor 'walgelijke' aanval op joods monument', *Dagblad van het Noorden*, 11 november 2006; 'Lonsdale-jongeren aangehouden na mishandeling', *Trouw*, 22 november 2006; 'Extreemrechts ronselt in provincie', *Dagblad van het Noorden*, 29 maart 2007.
- 29 M. Ben Miloud & D. Stubbe, *Project Maatschappelijke Dienstverlening. In opdracht van Stichting Welzijn Oldambt. Een onderzoek gericht op de verschillende subculturen onder jongeren in de gemeente Winschoten*, Groningen: Academie Sociale Studies Hanze Hogeschool 2006.
- 30 De keuze voor 50% als streefgetal was een pragmatische werkafspraken in het *Plan van Aanpak*. Pragmatisch omdat er, ook na een blik op buitenlandse ervaringen,

- geen voorbeelden bekend waren van redelijke streefgetallen.
- 31 Van Donselaar en Grunenberg beschrijven dat de door hen onderzochte Duitse deradicaliseringsprogramma's niet goed in staat zijn om vrouwen en meisjes te betrekken, terwijl er wel veel vrouwen bij extreemrechts betrokken zijn (zie: Sara Grunenberg & Jaap van Donselaar, 'Deradicalisering: lessen uit Duitsland, opties voor Nederland?'). In het project in Winschoten was ook slechts één vrouw betrokken. Het lijkt erop dat dat in dit geval meer samenhang met de doelgroep dan met de opzet van het programma.
- 32 Met enkele uitschieters naar beneden (veertien, vijftien jaar) en een enkele uitschieter naar boven (24 jaar).
- 33 Alle namen van betrokkenen zijn gefingeerd.
- 34 Het project in Winschoten eindigde eind september 2008. In november 2008 is de laatste ronde met interviews met de leden van het kernteam gehouden en is een van de gederadicaliseerde jongeren geïnterviewd. De vermelding van de tegenwoordige tijd in deze beschrijving van de eindsituatie verwijst naar dat moment.
- 35 Het project in Winschoten eindigde eind september 2008. In november 2008 is de laatste ronde met interviews met de leden van het kernteam gehouden en is een van de gederadicaliseerde jongeren geïnterviewd. De vermelding van de tegenwoordige tijd in deze beschrijving van de eindsituatie verwijst naar dat moment.
- 36 Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues, *Monitor racisme en extreem-rechts; vijfde rapportage*, p. 53.
- 37 Zie voor een uitgebreide beschouwing over deze problematiek: Jaap van Donselaar (eindred.), *Monitor Racisme & Extremisme. Het Lonsdalevraagstuk*.
- 38 Kafka, 'Onder de loep: Holland Hardcore', *Alert!* 2006-1.
- 39 Zie voor een overzicht van de gebeurtenissen na de moord op Theo van Gogh: Jaap van Donselaar & Peter R. Rodrigues, *Monitor Racisme & Extremisme; zesde rapportage. Annex: Over ontwikkelingen na de moord op Van Gogh*, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden, 2004.
- 40 *Actieplan Polarisation en Radicalisering 2007-2011*, zie http://www.justitie.nl/images/actieplanpolarisationenradicalisering_tcm34-82141.pdf (9 maart 2009).
- 41 Er is overigens geen gesprek geweest tussen FORUM en een afgevaardigde van het college van burgemeester en wethouders.
- 42 De Lumensgroep, zie <http://www.lumensgroep.nl/> (5 maart 2009).
- 43 Interviews met kernteamleden van het deradicaliseringsproject op 23 april 2008 en 2 februari 2009; interview FORUM-medewerker op 7 mei 2008; aantekeningen vergadering 3 maart 2008.
- 44 Aantekeningen vergadering 3 maart 2008; gesprek medewerker FORUM 7 mei

- 2008.
- 45 Interview kernteamlid 23 april 2008.
- 46 Gespreksverslag Eindhoven, pilot deradicalisering 10 mei 2007.
- 47 Interview politiemedewerker 18 april 2008.
- 48 Interviews met kerngroep lid 23 april 2008 en 2 februari 2009.
- 49 Interview medewerker FORUM 7 mei 2008; interviews kernteamlid 23 april 2008 en 2 februari 2009.
- 50 Interview kernteamlid 2 februari 2009; aantekeningen vergadering 3 maart 2008.
- 51 Interview medewerker Lumensgroep 2 februari 2009.
- 52 Aanvankelijk was de looptijd beperkt tot september 2008. Door problemen in de aanloop van het project en problemen rond de beschikking voor de subsidiëring vanuit de rijksoverheid was er een forse vertraging opgetreden. Om het project niet te laten mislukken door tijdsgebrek is er in het voorjaar van 2008 voor gekozen het met een aantal maanden te verlengen.
- 53 Met 'definitie van de situatie' wordt verwezen naar het bekende Thomas-theorema, dat genoemd is naar de socioloog William I. Thomas (*The child in America: behavior problems and programs*, 1928). In het Thomas-theorema wordt de kern gevormd door de genoemde definities van de situatie. Bij een definitie van de situatie gaat het er niet zozeer om of een bepaalde opvatting wáár is, maar of die opvatting voor wáár gehouden wordt. Daarbij is van groot belang dat mensen geneigd zijn hun gedrag af te stemmen op de eigen definitie van de situatie. In de woorden van Thomas: 'If man define situations as real, they are real in their consequences.'
- 54 Het ging hier om burgemeester Sakkers. In de relatief korte pilotperiode zijn er drie burgemeesters in Eindhoven geweest. Burgemeester Sakkers nam in september 2007 afscheid en werd opgevolgd door de tijdelijke burgemeester Braks. Na een referendum werd die opgevolgd door de huidige burgemeester, Van Gijzel.
- 55 C. Fijnaut e.a., *Veel te winnen!*, Eindhoven: z.u., 2008.
- 56 Ibid., p. 29, 30, 36, 53.
- 57 Ibid., p. 52.
- 58 Vgl. Jaap van Donselaar, *De staat paraat?*, p. 287.
- 59 Een manier om met deze vragen om te gaan en tot een privacyprotocol te komen staat uitvoerig beschreven in: L.B. Sauerwein, *Handreiking voor gemeentes over privacyaspecten bij criminaliteitspreventie*, Den Haag: z.u., 2003. Zie: http://www.justitie.nl/images/Handreiking_privacyaspecten2003_tcm74-37798_tcm34-95632.pdf (10-3-2009).
- 60 Onderbrekingen, soms jarenlange, van een overigens extreemrechtse carrière zijn niet uitzonderlijk. Zie Jaap van Donselaar, *Fout na de oorlog*.

- 61 Het onderscheid tussen leden van de harde kern en meelopers en nieuwkomers is in zekere zin schematisch en kan arbitrair zijn. Niet alle ketenpartners zullen het eens zijn over waar de grenzen precies getrokken moeten worden. Ook dient men het onderscheid niet te statisch op te vatten. Zo kan een nieuwkomer zich in hoog tempo richting harde kern bewegen.
- 62 *Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011*, zie http://www.justitie.nl/images/actieplanpolarisatieenradicalisering_tcm34-82141.pdf (9 maart 2009).
- 63 Jaap van Donselaar, *De staat paraat?*, p. 287. Zie voor de problematiek van ‘agenda setting’ ook Rob Witte, *Racist violence and the state: a comparative European analysis*, proefschrift Universiteit Utrecht, Utrecht 1995 p. 12-20.
- 64 A.Ph. van Wijk, E.J.A. Bervoets en R. Boers, *Trots op Nederland: achtergronden, kenmerken en aanpak van het Lonsdaleverschijnsel in Venray, Zoetermeer en Aalsmeer*. Den Haag: Elsevier Overheid 2007, p. 125-126, 176-180.
- 65 K. Wilms van Kersbergen, *De aanpak van ‘Lonsdaleproblematiek’ en extreemrechts. Een vergelijkende studie naar de aanpak van Zoetermeer, Aalsmeer en Eindhoven*, doctoraalscriptie Bestuurskunde Universiteit Leiden 2007; Andrea Bakker, *Aansluiting of kloof? Een onderzoek naar de lokaal-bestuurlijke aanpak van interetnische spanningen en de rol van het interventieteam Interetnische Spanningen daarbij*, doctoraalscriptie Bestuurskunde Universiteit Leiden 2008; René van Delft, *Extreemrechts aan de ketting. Over de gemeentelijke regierol bij de aanpak van ‘Lonsdale-jongeren’ in Zoetermeer, Winschoten en Eindhoven*, doctoraalscriptie Bestuurskunde Universiteit Leiden 2008.
- 66 Onderzoekscommissie ‘Liberiaans gezin’, *Racistische overlast in Waspik. Analyse van de aanpak en lessen voor gemeenten*. Utrecht, FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, april 2008.
- 67 ‘Politie verjaagt rechts-extremisten’, *Dagblad van het Noorden*, 26 januari 2009.

Over de auteurs

FROUKJE DEMANT is politicoloog, sociaal-psycholoog en onderzoeker bij de Anne Frank Stichting. Zij verricht onderzoek naar processen van radicalisering en deradicalisering en naar de werking van deradicaliseringsprogramma's. Demant is coauteur van het boek *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland* (Amsterdam, 2006) en het rapport *Teruggang en uittreding. Processen van deradicalisering ontleed* (Amsterdam, 2008).

WILLEM WAGENAAR is sinds 1 januari 2002 werkzaam bij de Anne Frank Stichting als onderzoeker en als zodanig verbonden aan de *Monitor Racisme & Extremisme*. Hij doet sinds geruime tijd onderzoek naar (rechts)extremisme en racistisch geweld en de strafrechtelijke bestrijding daarvan. Wagenaar schreef samen met Jaap van Donselaar eerder over deze onderwerpen 'Het "Lonsdalevraagstuk"', in: Mieke Komen (red.), *Straatkwaad en jeugdcriminaliteit: naar een algemene of een etnisch-specifieke aanpak*. Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis 2006; en voorts 'Deradicalisering en extreemrechts', in: Sadik Harchaoui (red.), *Heden-daags radicalisme: verklaringen & aanpak*. Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis, 2006.

JAAP VAN DONSELAAR is cultureel antropoloog, universitair hoofddocent aan de Universiteit Leiden en onderzoeker bij de Anne Frank Stichting. Sedert geruime tijd doet hij onderzoek naar racisme en radicalisme, alsmede naar de respons op deze verschijnselen. In 1991 promoveerde hij op *Fout na de oorlog*, een onderzoek naar de geschiedenis van naoorlogs rechtsextremisme in Nederland. In 1996 stichtte Van Donselaar de *Monitor Racisme & Extremisme*. Ook verrichtte hij diverse onderzoeken naar de bestrijding van racisme en extremisme in Nederland en in Europa. Sinds maart 2009 is Van Donselaar gastmedewerker bij het Centrum voor Terrorisme en Contraterrorisme van de Campus Den Haag.

Over het project *Monitor Racisme & Extremisme*

Met de *Monitor Racisme & Extremisme* wordt beoogd uiteenlopende vormen van racisme, extremisme en reacties op deze verschijnselen te volgen en daarover periodiek te rapporteren. Hierbij wordt gekeken naar zowel uitingsvormen, bijvoorbeeld politiek georganiseerd racisme, als ook naar uitsluitingsvormen, zoals horecadiscriminatie. Voorts worden verschillende soorten slachtoffers én daders geïdentificeerd. Dit kan betrekking hebben op autochtonen en allochtonen, waarbij laatstgenoemden zich weer laten onderscheiden in diverse etnische minderheidsgroepen. De respons op racisme en extremisme kan variëren, zowel naar aard – bijvoorbeeld educatief, juridisch, bestuurlijk, politiek – als naar actoren, zoals overheden, media, politici en de *civil society*.

Het periodiek monitoren van racisme en extremisme, alsmede de respons op deze verschijnselen dient diverse doelen. Er wordt getracht bij te dragen aan inzicht in de problematiek zelf en voorts in het vinden van oplossingen voor racisme en extremisme als maatschappelijk vraagstuk. Door longitudinaal onderzoek en daaruit voortvloeiende periodieke rapportages vindt accumulatie van kennis plaats. Er wordt een beeld verschaft over ontwikkelingen over de wat langere termijn.

Het monitorproject is in 1996 aan de Leidse universiteit gestart en in 1997 verscheen de eerste rapportage. Sinds 2001 wordt het onderzoek gezamenlijk uitgevoerd door de Universiteit Leiden en de Anne Frank Stichting.

Alle onderzoeksrapportages zijn te vinden op de website van het project www.monitorracisme.nl. De verslagen zijn verschillend van aard. Er zijn brede, algemene rapportages die ongeveer tweejaarlijks verschijnen en waarvan de ondertitel is genummerd, bijvoorbeeld: *Monitor Racisme & Extremisme, achtste rapportage*. Daarnaast verschijnen beknoptere verslagen – cahiers – met een tussentijdse actualisering van deelonderwerpen of over speciale onderwerpen, zoals discriminatie van Roma en Sinti en het ‘Lonsdalevraagstuk’. Voorts kan men op de website terecht voor alerhande documentatie over de onderwerpen van het monitorproject.

Eerder verschenen in deze reeks de volgende uitgaven.

RAPPORTAGES

Monitor racisme en extreemrechts: eerste rapportage. Jaap van Donselaar, 1997.

Monitor racisme en extreemrechts: tweede rapportage. Eindred. Jaap van Donselaar, 1998.

Monitor racisme en extreemrechts: derde rapportage. Jaap van Donselaar, 2000.

Monitor racisme en extreemrechts: vierde rapportage. Jaap van Donselaar, Peter R. Rodrigues, 2001.

Monitor racisme en extreemrechts: vijfde rapportage. Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, 2002.

Monitor racisme en extreemrechts: zesde rapportage. Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, 2004.

Monitor racisme & extremisme: zevende rapportage. Onder red. van Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, 2006.

Monitor racisme & extremisme: achtste rapportage. Onder red. van Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, 2008.

CAHIERS

Racistisch en extreemrechts geweld in 2002. Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, 2003.

Opsporing en vervolging in 2002. Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, 2003.

Roma en Sinti. Peter R. Rodrigues en Maaike Matelski, 2004.

Het Lonsdalevraagstuk. Eindred. Jaap van Donselaar, 2005.

Racistisch en extreemrechts geweld in 2006. Jaap van Donselaar en Willem Wagenaar, 2007.

Opsporing en vervolging in 2006. Marija Davidović en Peter R. Rodrigues, 2007.

Monitor Racisme & Extremisme

DERADICALISEREN IN DE PRAKTIJK

Waarom houden personen op radicaal te zijn? Kan een proces van deradicalisering worden gestimuleerd of ondersteund? Geïnspireerd op buitenlandse ervaringen is in de gemeentes Winschoten en Eindhoven gedurende twee jaar geëxperimenteerd met een deradicaliseringsaanpak voor rechtsradicale jongeren. Deze rapportage is de weerslag van een studie die door de Universiteit Leiden en de Anne Frank Stichting werd verricht naar de aanpak in beide gemeentes. Er is onderzocht in hoeverre lokale instellingen een actieve rol kunnen spelen bij het tegengaan en terugdraaien van radicaliseringsprocessen. Het onderzoek werd uitgevoerd door Froukje Demant, Willem Wagenaar en Jaap van Donselaar.

Informatie over de Monitor Racisme & Extremisme en alle verschenen rapportages zijn te vinden op www.monitorracisme.nl.

ISBN 978 90 8555 010 5
WWW.AUP.NL

PALLAS PUBLICATIONS